

EX.PO AUS

Extension of Potentiality
of Adriatic UNESCO sites

EX.PO AUS

Širenje
potencijala
UNESCO-vih
lokaliteta
na Jadranu

Projekt je sufinanciran
sredstvima Europske unije,
Instrument za
prepristupnu pomoć

Projektnu aktivnost
je provela
Istarska županija –
Regione istriana

Širenje potencijala
UNESCO-vih
lokaliteta na Jadranu

Širenje potencijala UNESCO-vih lokaliteta na Jadranu

Ova publikacija izrađena je uz finansijsku pomoć Programa prekogranične suradnje IPA Adriatic (*IPA Adriatic Cross-Border Cooperation Programme*). Sadržaj ove publikacije isključiva je odgovornost Istarske županije – Regione Istriana i ni na koji se način ne može smatrati da odražava gledišta nadležnih Programa prekogranične suradnje IPA Adriatic.

EX. PO AUS SVJETSKA BAŠTINA JADRANA

Prekogranični projekt **EX. PO AUS** (**EX**tension of **PO**tentiality of Adriatic **UNESCO** Sites – Širenje potencijala UNESCO-vih lokaliteta na Jadranu) sufinanciran je sredstvima Europske unije u okviru IPA Programa Jadranske prekogranične suradnje (IPA Adriatic CBC Programme) 2007-2013. U projektu sudjeluje dvanaest partnera iz sedam država na Jadranu: **Grad Dubrovnik**, **Istarska županija**, Grad Split (Hrvatska), Pokrajina Ferrara, Općina Ravenna – **Gradski Muzej umjetnosti**, Općina Alberobello, **Zaklada Akvileja** (Italija); **Primorsko Sveučilište – Znanstveno-istraživački centar** (Kopar, Slovenija); Centar za konzervaciju i arheologiju Crne Gore (Kotor, Crna Gora); Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika (Sarajevo, Bosna i Hercegovina); Administrativni i koordinacijski ured Butrint (Albanija) i Općina Krf (Grčka). Projekt će se provoditi tijekom 36 mjeseci, a njegova je ukupna vrijednost 3.324.700,40 EUR, od čega udio sufinanciranja **iz IPA fonda** predstavlja 85%, dok udio partnera iznosi 15% ukupne vrijednosti projekta.

Prekogranični pristup je najpogodniji način postizanja sveobuhvatnih i dugoročnih rezultata na području održive valorizacije upravo zbog kombinacije geografske blizine i izuzetne koncentracije bogate kulturne i prirodne baštine priznate od strane UNESCO-a. Prema definiciji, svaki UNESCO-v lokalitet sadrži međunarodnu dimenziju koja nadilazi nacionalne granice, tako da je vrlo važno uspoređivati, dijeliti i prenositi iskustva, te započeti nove strategije zajedničke valorizacije utemeljene na blizini.

Opći cilj projekta je uspostava mreže suradnje između UNESCO-vih lokaliteta na Jadranskom moru (uključujući i neke izuzetne lokalitete koji tek nastoje dobiti to priznanje), ostvarive u prekograničnom kontekstu uz širenje kvalitetnih tehničkih i upravljačkih znanja i sposobnosti između raznih javnih i privatnih sudionika s ciljem ostvarivanja zajedničke dugoročne strategije postizanja održive valorizacije ovih lokaliteta, utemeljene na visokoj razini upravljačke, tehnološke i energetske inovacije.

Kako bi se postigao ovaj strateški cilj, nastojat će se postići sljedeći posebni ciljevi: prekogranični razvoj koncepata i sredstava za održivo upravljanje UNESCO-vim lokalitetima; prekogranično usavršavanje znanja, tehnika i tehničke podrške putem razmjene informacija o najboljoj praksi i tehnikama; realizacija inovativnih pilot akcija na određenim UNESCO-vim lokalitetima; zajednička valorizacija jadranskih UNESCO-vih lokaliteta u cjelini i kao pojedinačnih tematskih pitanja s nastojanjem privlačenja svjetskog rastućeg segmenta turista koje zanima kultura i priroda.

Projekt provodi dvanaest partnera s obje strane Jadranskog mora. Svaki je partner priredio tekst i izbor fotografija s prikazom baštine koja se već nalazi na UNESCO-vom Popisu svjetske baštine ili na Popisu kandidata: Alberobello (Italija), Akvileja (Italija), Butrint (Albanija), Dubrovnik (Hrvatska), Ferrara (Italija), Kotor (Crna Gora), Krk (Grčka), Piran (Slovenija), Poreč (Hrvatska), Ravenna (Italija), Mostar (Bosna i Hercegovina), Split (Hrvatska). U okviru općih ciljeva projekta, svrha ovog izdanja je promicanje UNESCO-vih lokaliteta na Jadranu, objavljivanje njihova značaja i doprinos njihovoj održivoj valorizaciji.

Kako bi mogao biti uvršten u Popis svjetske baštine (World Heritage List - WHL), određeni lokalitet mora imati iznimnu svjetsku vrijednost i ispunjavati najmanje jedan od deset uvjeta odabira koji obuhvaćaju kulturne, prirodne i kombinirane značajke (kulturni krajolik). Uvršteni lokaliteti redovito ispunjavaju najmanje dva uvjeta, a često i više od dva. Moraju biti pod zaštitom nacionalnih vlasti, te se o njima mora voditi odgovarajuća skrb, čak i nakon uvrštavanja u Popis svjetske baštine. Drugim riječima, ne radi se o načinu očuvanja spomenika ili prirodnog lokaliteta, već o činjenici da uvrštenjem u Popis određeni lokalitet zapravo dobiva "dodatnu vrijednost". S obzirom na UNESCO-v auto-

ritet, razina svijesti šire javnosti o nekom lokalitetu se znatno povećava, premda su aktivnosti odnosa s javnošću uvijek potrebne kako bi se održalo zanimanje za određeni lokalitet.

U cjelini, lokaliteti kulturne i prirodne baštine neprocjenjive su i nezamjenjive vrijednosti cjelokupnog čovječanstva. Smatra se da predstavljaju "iznimnu univerzalnu vrijednost", te da ih je kao takve potrebno posebno zaštititi od rastućih prijetnji. Države i lokalne zajednice stoga nose golemo breme odgovornosti njihove zaštite i konzervacije u ime cijelog svijeta. Međunarodni forumi predvođeni UNESCO-m interveniraju isključivo u slučajevima velike prirodne ili društvene opasnosti.

Istočna i zapadna obala Jadrana, od Otrantskih vrata do sjevernih močvara doline rijeke Po, posuta je ostacima minulih kultura i prirodnog okoliša. Ovaj prikaz uključuje tek dvanaest lokaliteta uvrštenih u UNESCO-v popis, dok sljedećih dvanaest lokaliteta nije obuhvaćeno pregledom. Na taj su odabir utjecali zahtjevi projekta da s jedne strane bude reprezentativan po pitanju vrijednosti baštine, no da istodobno obuhvati sva geografska područja. Trulli u Alberobellu odražavaju pučko obrtništvo, crkve u Ravenni prikazuju ljepotu ranokršćanske arhitekture i umjetnosti, Akvileja je rimski i ranosrednjovjekovni grad na razmeđu šireg područja. Episkopalni kompleks Eufrazijeve bazilike u Poreču važan je zbog svoje očuvanosti i trajnosti, upravo kao i Dioklecijanov palača u Splitu. Dubrovnik je jedinstven sam po sebi, kao utvrđeni srednjovjekovni grad prekrasno očuvan u cjelini, dok je područje Kotora važno za interakciju priobalnih gradova s okolnim područjem, slično kao Butrint, premda su povijesne i prirodne okolnosti ta dva lokaliteta prilično različite. Lokaliteti u Bosni i Hercegovini, uključeni u ovaj projekt su heterogeni, s obzirom da je Mostar na popisu Centra za svjetsku baštinu, dok su Stolac, Blidinje i Blagaj na Tentativnoj listi.

Ljepotu i važnost grada Krfa obilježavaju višeslojne značajke (povijesne, arhitektonske i kulturne), a Piran njegova sljubljenost sa solanama kao prirodnim ambijentom koji su stvorile ljudske ruke. I u Ferrari se vidi prožetost ljudskog djelovanja s prirodnim okruženjem.

Glavni očekivani rezultat projekta, čiji je važan dio i ovo izdanje, je postizanje prekograničnog usklađivanja institucionalnih pristupa i metodologija intervencije za održivo očuvanje i valorizaciju UNESCO-vih lokaliteta na Jadranu. Važan cilj ovog projekta je oblikovanje zajedničke strategije s ciljem prekogranične turističke valorizacije. Upravljanje i valorizacija UNESCO-vih lokaliteta na Jadranu trebali bi se znatno unaprijediti uz standardizaciju metoda, novih zamisli, sredstava i aktivnosti. "Održivo upravljanje" je ključni izraz, a spoznaja različitih realnosti zacijelo predstavlja prvi korak prema tom cilju.

Ovo izdanje prikazuje raznolikost obilježja i širok spektar potreba određenih lokaliteta. Neki od njih su već priznati UNESCO-vi lokaliteti, neki će to tek postati; neki su već pripremili plan upravljanja, a drugi su u početnoj fazi; neki su vezani uz mozaike, drugi uz suhozidno ili pučko nasljeđe; neki se moraju nositi sa svakodnevnicom grada koji istodobno predstavlja vrijednu ostavštinu prošlosti, dok ostali trebaju uzeti u obzir svoj prirodni okoliš. Metodološki pristup njihovu očuvanju i upravljanju stoga mora iznaći pravu mjeru i ravnotežu između potrebe za djelovanjem u okviru zajedničkog prekograničnog projekta, uz istovremeno omogućavanje svakom partneru da na najprimjereniji način razvije svoje specifične potrebe i prioritetne akcije unutar zajednički utemeljenog okvira.

10	Alberobello, Italija
18	Akvileja, Italija
28	Butrint, Albanija
38	Krf, Grčka
46	Dubrovnik, Hrvatska
56	Ferrara, Italija
66	Kotor, Crna Gora
76	Mostar, Bosna i Hercegovina
84	Piran, Slovenija
94	Poreč, Hrvatska
102	Ravenna, Italija
112	Split, Hrvatska

TRULLI U ALBEROBELLU

Prapovijesna
tradicija
u etnografskoj
primjeni

Trulli su pučke građevine prepoznatljive po četverostranom obliku, prekrivene stožastim krovom, izgrađene uporabom grubo obrađenih gromada kamena vapnenca prikupljenih na okolnim poljima. Kada su u kasnijim razdobljima na tom području nastali veliki spremnici za prikupljanje vode, trulli su građeni izravno na živoj stijeni isključivo suhozidnom tehnikom bez uporabe žbuke. Oni predstavljaju vrlo osebujan arhitektonski izričaj: s jedne strane, nastao je na tradiciji starih tehnologija i tipologija iz prapovijesnog doba koje su u ovom dijelu južne Italije preživjele bez prekida. S druge su strane nepoznate okolnosti dovele do iznimne zemljopisne rasprostranjenosti ove tehnologije u točno određenom razdoblju između 17. i kraja 18. stoljeća. Spoj dva ili više trulla različitih veličina

Alberobello, Trulli

Alberobello, ulica

čini naseobinu. Veći broj međusobno slobodno povezanih trulla čini »trullaia«, odnosno skup građevina, manjih dvorišta i gumna u kojima se nalaze i životinjske nastambe, malih ogradenih vrtova i povrtnjaka dostupnih samo iz kuća. Najmanji trulli, u kojima se obično nalaze niše za ležajeve i ognjišta, povezani su s glavnim trullom niskim lukovima. Seoski su trulli prisutni u cijeloj dolini Itria. No, jedino gradsko naselje doista jedinstveno obilježeno ovim tipom građevina je Alberobello sa svoje dvije četvrti, Monti i Aia Piccola. Četvrt Monti izgrađena na prilično strmom terenu, prostire se na površini od 15 hektara i uključuje 1030 trulla. Predstavlja prvu veliku, jasno raspoznatljivu

skupinu trulla u gradu. Otvara se prema brdu poput lepeze, a od ostatka grada razdvaja ga šetalište Martellotta. Svi se putovi niz brdo spajaju na jednom mjestu kako bi omogućili odljev voda. Četvrt Aia Piccola sa svojih 590 građevina druga je, manje homogena skupina trulla. Njene kuće gravitiraju zajedničkom gumnu na kojem su u prošlosti, od kraja feudalnog razdoblja, seljaci morali javno mlatiti žito. Analize provedene na osnovu postojeće dokumentacije i terenskih istraživanja omogućile su prepoznavanje višestrukih vrijednosti koje obilježavaju lokalitet, među njima urbanističke, arhitektonske, dokumentarne (posebice s obzirom na prapovijesne graditeljske tehnologije), memorijske (lokalitet predstavlja nestalu civilizaciju) i društvene vrijednosti. Tomu unatoč, kako bi bolje vrednovali značaj grada trulla za cijelo čovječanstvo, treba ga usporediti s nekoliko postupno izgrađenih područja diljem planete, a posebice u sredozemnoj regiji. To znači da je grad trulla nepobitno dio znatno šire skupine lokaliteta koji svjedoče o takozvanoj spontanoj ili pučkoj arhitekturi bez arhitekata. Među njima je od posebnog značaja urbani kontekst u kojemu se nalaze povijesne skupine na lokalitetu, odnosno »Aia Piccola« i »Rione Monti«.

Alberobello predstavlja jedini primjer gdje suhozidna arhitektura poprima urbanu formu, uz cijeli niz karakterističnih obilježja pomoću kojih se prepoznaje sustav pridruživanja privatnih i javnih prostora koji određuju grad. Obnova grada i širenje u prigradski prostor tijekom prošlog stoljeća nisu izmijenili jezgru urbane tvorevine niti utjecali na izuzetno arhitektonsko naslijeđe grada trulla. Danas se Alberobello s pravom smatra jednim od najznačajnijih i najbolje očuvanih spontanih urbanih naselja u Europi.

Upis trulla u Alberobellu na UNESCO-v Popis svjetske baštine (World Heritage List) na temelju kulturnih kriterija

Alberobello,
Trullo Sovrano

(iii), (iv) i (v) u prosincu 1996. godine Centar za svjetsku baštinu (World Heritage Centre) obrazložio je na slijedeći način: »Lokalitet ima izvanrednu univerzalnu vrijednost kao izniman primjer oblika građevne konstrukcije porijeklom od prapovijesnih građevnih tehnika koje su neokrnjene i djelotvorne dočekale suvremeni svijet.«

Povijesni opis

U dolini Itria postoje tragovi prapovijesnog naselja, a moguće je da je tradicija gradnje »tholosa« donesena na ovo područje u to doba. Općenito se smatra da postoje-

će naselje potječe iz sredine 14. stoljeća, kada je dotada naizgled nenaseljeno područje Tarantski knez Robert D'Anjou dodijelio prvom grofu od Conversana u znak zahvalnosti za zasluge u Križarskim ratovima. On i njegovi nasljednici naselili su to područje doseljenicima sa svojih drugih lena, poput obližnjeg Noci, dopustivši im da grade kolibe znane kao caselle. Međutim, novija istraživanja lokalnih urbanista ukazuju da su se raspršena ruralna naselja, nastala oko 1000. godine s obje strane rječice koja danas teče podzemno kroz grad, postupno stopila u seoske zajednice budućih Aja Piccola i Monti.

Prema predaji suhozidna je gradnja nametnuta novim doseljenicima kako bi njihove kuće mogle biti brzo uklonjene. Tomu su bila dva razloga: buntovni su kućevlasnici mogli biti lako izvlašteni, a kasnije je bilo moguće izbjeći plaćanje poreza na nova naselja. U drugom je slučaju bilo moguće jednako brzo ponovo izgraditi kuće. Poznata je takva zgoda iz 1644. kako bi se zavarali poreznici Napuljskog kralja. Ipak, povijesne i komparativne analize ukazuju da ta tehnika nije bila ništa više od nužne fizičke prilagodbe lokalnim uvjetima i okolnostima, a da je kasnije iskorištena u fiskalne i kaznene svrhe.

Do sredine 16. stoljeća područje Monti zauzimalo je oko 40 trulla, ali se naselje, koje je tada još pripadalo gradu Noci, počelo širiti tek 1620. godine kada je ondašnji grof Gian Giorlamo Guercio naložio izgradnju pekare, mlina i krčme. Krajem 18. stoljeća zajednica je brojala preko 3500 stanovnika. 1797. godine uspjeli su dokinuti feudalnu vlast obitelji Acquaviva dobivši status kraljevskog grada od Ferdinanda IV Bourbonškog, Napuljskog kralja. Usvojeno je ime Alberobello prema srednjovjekovnom latinskom imenu tog područja silva arboris belli. Otada gradnja novih trulla ubrzano opada.

Prednosti i slabosti

Danas je lokalna zajednica duboko svjesna povijesne i umjetničke vrijednosti svojih trulla, kao i značaja primjerenog pristupa u zaštiti, očuvanju i valorizaciji. Spomeničke četvrti treba promatrati ne samo kao povijesni dokument, već nadasve kao jedan od najbolje sačuvanih primjera spontane arhitekture u talijanskoj arhitektonskoj tradiciji. Ovo gradsko područje predstavlja nekoliko pitanja koji su često predmet javne rasprave, kao fenomeni koji se povezuju s elementima slabosti i prednosti:

Veliki turistički promet kroz lokalitet raste i postaje značajan izvor gospodarskog rasta. No, istovremeno nameće potrebu pružanja odgovarajućih usluga i pratećih zahvata. Prvi čimbenik koji može potaknuti te radnje mora biti povezan s prepoznavanjem i procjenom vrijednosti koje obilježavaju lokalitet.

Najveći dio trulla grupiranih u zoni pod UNESCO-om zaštitom (kao i na području izvan obuhvata) još uvijek je u privatnom vlasništvu i zadržao je izvornu rezidencijalnu

namjenu. To nameće stalni porast potrebe za uslugama, poput parkiranja, koja teško mogu biti zadovoljene u skladu s uvjetima zaštite. S druge strane, korištenje za stambenu namjenu osigurava trajno održavanje građevina, te u širem kontekstu, očuvanje i evoluciju prirodne vitalnosti ljudske društvene strukture koja obilježava lokalitet.

Specifičnost tradicionalne suhozidne tehnike podrazumijeva da se restauracija trulla često odvija primjenom tehnika koje nisu u skladu s tradicionalnima. Tradicio-

nalne su tehnike skupe, može ih primijeniti samo osposobljena radna snaga, sve malobrojnija zbog činjenice da i ovdje, kao uostalom i drugdje, poznavanje tehnika gradnje kamenom bez vezivne žbuke zamjenjuje suvremena tehnologija temeljena na mehanizaciji. Međutim, baš je ova tehnika privukla pažnju međunarodne znanstvene zajednice na suhozidnu tehniku i proizvodnju u pokušaju da se odrede postupci za očuvanje graditeljskih vještina.

Alberobello, ulica

Alberobello, Trullo, simbol na krovu

Ti aspekti zahtijevaju razradu specifične metodologije za procjenu razine utjecaja novih projekata na vrijednost lokaliteta, njihov integritet i autentičnost.

Projekt EX.PO AUS

Za većinu uključenih partnera ovaj projekt predstavlja prirodni nastavak dugog puta usmjerenog na proaktivnu strategiju očuvanja i gospodarske valorizacije, koja bi trebala uključiti brojne javne i privatne sudionike. Alberobello je

počeo skretati pažnju na očuvanje svojih vrijednosti krajem 1980ih godina, predstavljanjem i organizacijom međunarodnog znanstvenog skupa o suhozidnoj arhitekturi (1987.). Taj je seminar pokrenuo pitanje važnosti primjerenih restauratorskih metodologija, primijenjenih tijekom zahvata (1993.-1997.) na »kući Pezzola«, vrlo velikom i raščlanjenom trullu u kojem se danas nalazi Zavičajni muzej. Taj je zahvat pružio mogućnost da se razrade specifične smjernice za restauraciju trulla (1997.). Ovaj prvi korak u prepoznavanju specifičnosti jednog spomenika, trulla, doveo je do priznavanja lokaliteta od strane UNESCO-a (1996.). Takav je uspjeh

Alberobello, Trulli

omogućio skretanje pažnje na širi kontekst grada Alberobello. Izrađen je Plan upravljanja lokaliteta (2008.–2010.), određene su mjere zaštite sustava pomoću zaštitne (buffer) zone (2010.), definiran je planski okvir za sudjelovanje na brojnim natječajima za financiranje (2010.–2012.). U Alberobello su ostvareni brojni projekti povećanjem uključenosti lokalnog društvenog sloja. To je bila osnova za provođenje projekata na državnoj i međunarodnoj razini s drugim lokalitetima (UNESCO-vim i ostalima) sličnih obilježja (u Italiji, Turskoj, na Jadranu) u koje je EX.PO AUS također uključen.

AKVILEJA

Rimski i srednjovjekovni pogranični grad

Akvileja je bila jedan od najvećih gradova Rimskog carstva, među najživljim zajednicama zapadnog ranog kršćanstva, kao i jedna od najvažnijih antičkih luka na Jadranskom moru, polazišna točka glavnih trgovačkih, kulturnih i vojnih putova prema sjeveroistočnoj Europi. Osnovani su ga Rimljani 181. godine pr. Kr. Tijekom srednjeg vijeka postala je stjecištem religija, proglašena je sjedištem biskupije i patrijarhata ugašenog tek 1751. godine.

Odbor za svjetsku baštinu (The World Heritage Committee) prepoznao je Akvileju kao jedan od najvećih i najbogatijih gradova Rimskog carstva, cjelovit primjer antičkog rimskog grada na sredozemnom području, uglavnom neditnutog i sačuvanog pod zemljom, kao i da sklop patrijarhove bazilike dokazuje presudnu ulogu Akvileje u širenju kršćanstva diljem Europe u ranom srednjem vijeku.

Akvileja, rimski stanovi

Zakladu Akvileja (Fondazione Aquileia, www.fondazioneaquileia.it) zajednički su u proljeće 2008. godine osnovali Ministarstvo za kulturnu baštinu i djelatnosti, Regija Friuli Venezia Giulia, Provincija Udine, Općina Akvileja i Nadbiskupija Gorizia u cilju očuvanja i promicanja izuzetne arheološke baštine Akvileje, upisane 1998. godine na ugledni UNESCO-v Popis svjetske baštine (World Heritage List).

Bazilika

Akvilejska je bazilika iznimno arhitektonsko ostvarenje. U osnovnim crtama utjelovljuje zamisao patrijarha Popona (biskup i patrijarh od 1019. do 1042.) koji ju je posvetio 1031. godine, no izvorno potječe barem iz kasnog 4. stoljeća kada je već imala današnje dimenzije, isključujući transept i apsidu s ukopanom kriptom. Poponov je projekt obnove u 11. stoljeću obuhvatio rekonstrukciju pročelja sa središnjom biforom, kao i apside s čudesnim ciklusom fresaka. Unutrašnje kolonade s po deset stupova okrunjene su novim kapitelima. Ponovno je obnavljana nakon potresa 1348. godine. Pod crkve iz Poponovog razdoblja uklonjen je do razine prezbiterija 1909. godine kako bi se otkrio mozaički pod iz Konstantinovog razdoblja na dubini od oko jednog metra.

Mozaički pod

Podni mozaici u bazilici, otkriveni u razdoblju od kraja 19. stoljeća i prvih desetljeća 20. stoljeća, jedan su od najdojmljivijih tragova izvorne crkve, izgrađene po nalogu biskupa Teodora odmah nakon proglašenja Milanskog edikta o suživotu 313. godine. Sklop se sastojao od dviju usporednih dvorana (druga se može vidjeti u Kripti iskopina) povezanih poprečnom dvoranom, približno eliptične krstionice (zatvorene za javnost), te raznih prostorija koje su mogle pripadati biskupskoj rezidenciji. Mozaik u južnoj

Akvileja, patrijarhalna bazilika i trg Capitolò

Akvileja, podni mozaik bazilike

Teodorovoj dvorani, površine oko 760 kvadratnih metara, najveći je mozaički pod na prostoru Zapadnog Rimskog Carstva. Podom podijeljenim u četiri prostorne cjeline dominira natpis posvećen Teodoru. Alegorijski prikazi i imaginarij skrivena značenja služe kao vodič ka vječnom spasenju.

Kripta s freskama

Izgrađena vjerojatno do početka 9. stoljeća, a potom u 11. stoljeću pregrađena u današnji oblik, kripta ispod glavnog oltara bazilike podijeljena je u tri broda pomoću šest stupova na koje se oslanjaju križni svodovi. Zidovi i svodovi

potpuno su prekriveni veličanstvenim ciklusom fresaka koji datira vjerojatno iz kasnog 12. stoljeća.

Kripta iskopina

Takozvana "Cripta degli scavi" otkrivena je tijekom arheoloških istraživanja oko tornja zvonika. Arheološka zona obuhvaća ostatke Teodorovog bazilikalnog sklopa (datiranog nakon 313. godine posl. Kr.), a uključuje sjevernu dvoranu koju dijelom zauzimaju stube zvonika, srednju dvoranu, te ostale strukture i mozaike unutar crkve i biskupske rezidencije. U gornjoj se razini mogu vidjeti ostaci velike post-Teodorijanske bazilike flankirane novom

Akvileja, biblijska priča o Joni, podni mozaik bazilike

krstionicom. Izgrađena je sredinom 4. stoljeća kako bi zamijenila Teodorovu crkvu.

Krstionica

Vanjska krstionica datira iz vremena gradnje južne post – Teodorijanske bazilike u kasnom 4. stoljeću. Od njene je izvorne strukture sačuvana samo donja polovica. Krstionica je izvana bila kvadratna, a iznutra osmerokutna s polukružnim nišama u uglovima. Postojeći krstionički zdenac šesterokutnog je oblika sa stubama kojima se spušta

u zdenac u obredu krštenja uranjanjem. Stupovi oko zdenca podignuti su kasnije (u 9. st. ?).

Südhalle (Južna Prostorija)

Krstionicu su flankirale dvije velike simetrično raspoređene prostorije pravokutna tlocrta kojima je zaključen veliki bazilikalni sklop. Otkrili su ih 1893. godine austrijski arheolozi koji su ih nazvali Nordhalle (sjeverna prostorija) i Südhalle (južna prostorija). Obje su prostorije imale mozaičke podove s kraja 4. stoljeća ili iz prvih desetljeća 5. stoljeća. Premda

otkriven prije više od sto godina, mozaik u Südhalle (južnoj prostoriji) dostupan je javnosti tek od 2011. u posebno izgrađenom muzeju. Veliki mozaik sastoji se od tri zasebne cjeline. U dvjema bočnim cjelinama prikazan je mrežasti uzorak naizmjeničnih kružnica i mandorla. Uzorak u središnjoj cjelini čine osmerokutna polja (u kojima su prikazani životinjski likovi, uključujući janje) povezana složenim nizom rombova i paralelograma. Veličanstveni fragment mozaika s prikazom pauna, danas izložen na zidu u muzeju Südhalle, nekoć je krasio apsidu u dugom prilazu (odnosno nartekstu) između južne prostorije i bazilike.

Zvonik

Toranj zvonika Akvilejske bazilike, visok 73 metra, moćno se uzdiže nad furlanskom ravnicom. Izgrađen je u vrijeme patrijarha Popona, vjerojatno istovremeno s bazilikom ili nešto kasnije, koristeći opljačkani materijal iz ruševnih antičkih građevina, posebice amfiteatra. Izvorno je zvonik imao oblik jednostavnog tornja s ložom za zvona i niskim krovom. S vremenom su dodane stube kao ojačanje temelja (u 14. stoljeću), a u prvoj polovici 16. stoljeća za vladavine patrijarha iz venecijanske obitelji Grimani obnovljena je loža za zvona.

Kapitolinski Trg

Ovaj je trg bio središte akvilejskog života tijekom srednjeg vijeka. Omeđen impozantnim volumenima bazilike, krstionice i zvonika trg je zauzimao prostor negdašnje biskupske palače i četverostranog trijema koji se protezao od post – Teodorijanske bazilike prema sjeveru (iz druge polovice 4. stoljeća). Pri posljednjoj je obnovi zone (2008.-2009.) pločama od bijela kamena izvedena reminiscencija na taj

Akvileja, forum

trg u osnovnim crtama. U srednjem je vijeku otvoreni trg bio manji od današnjeg. Njegov je istočni dio uz zvonik stoljećima korišten kao groblje.

Trg Patrijarhata

Velika travnata površina južno od bazilikalnog sklopa naziva se Piazza Patriarcato. Sve do sredine 18. stoljeća ovdje su se uzdizale monumentalne ruševine impozantne rimske javne građevine (izvorno 66 x 90 metara). Građevina izgrađena na prijelazu 3. u 4. stoljeće služila je kao skladište prvenstveno živežnih namirnica namijenjenih opskrbi ne samo grada, već i vojske koja je čuvala dunavsku granicu carstva. Barem je jedan dio antičke građevine u srednjem vijeku uklopljen u patrijarhovu palaču.

Forum

Srce političkog, upravnog i društvenog života grada bio je forum, trg čija prva faza izgradnje seže još u 2. stoljeće prije Krista. Tijekom prve polovice 1. stoljeća poslije Krista poprimio je oblik čiji se obrisi naziru i danas, okružen arkadama s barem tri strane. Na istočnoj i zapadnoj strani brojne su trgovine bile otvorene prema trijemu. Na južnoj je strani cijelu širinu trga zauzimala gradska bazilika. Sjeverna nam je strana slabo poznata, osim da se ovdje nalazila kružna konstrukcija sa stubištem koja je prepoznata kao Comitium, odnosno prostor za javna okupljanja u republikanskom razdoblju.

Riječna Luka

Ovo je jedna od najbolje očuvanih rimskih luka, smještena uz tok rijeke Natisone / Torre, široke skoro 50 metara u tom dijelu, koja je opasivala antički grad s istočne strane. Lučke strukture istražene su 1930-ih godina. Prostirale su na potezu od oko 300 metara duž desne riječne obale,

naspram istočnom potezu republikanskih gradskih zidina. Izgrađena na mjestu starije konstrukcije, riječna je luka u potpunosti pregrađena početkom 1. stoljeća poslije Krista, s novim sklopom pristaništa i dugačkom zgradom u pozadini koja se otvarala prema rijeci. Slijedeći zahvati izvedeni su za Konstantina Velikog, no, već su nakon nekoliko godina pristaništa nestala pod novim gradskim zidinama, a luka je postupno izašla iz uporabe kako se kanal sužavao.

Via Sacra

Takozvana "Via Sacra" (sveti put) evokativna je arheološka staza koja se u sjeni čempresa proteže od riječne luke do zone bazilika. Stvorena je 1930-ih godina koristeći zemlju iskopanu u luci s ciljem povezivanja rimskih starina, ratnog groblja iz razdoblja 1915.-1918. i bazilikalnog kompleksa s njegovim iznimnim ranokršćanskim ostacima.

Groblje

Trenutno je u Akvileji moguće obići samo dio nekropole koji se sastoji od pet ograđenih grobljanskih cjelina rasprostranjenih duž sporedne ceste koja vodi iz grada. Različitih dužina, ali jednake dubine, pripadale su raznim akvilejskim obiteljima (Stazius, nepoznata, Julius, Trebius i Cestius). Sudeći prema danas vidljivim spomenicima i istraženim grobnicama (1940.-1941.) ograđene grobljanske cjeline korištene su od 1. stoljeća poslije Krista. Četvrto je područje bilo u uporabi barem do 4.-5. stoljeća.

Arheološki Muzej

Nacionalni arheološki muzej u Akvileji otvoren je 1882. u Vili Cassis – Faraone u kojoj se i danas nalazi. Izložci su raspoređeni na tri etaže u dvanaest soba, a nastavljaju se u

Akvileja,
rimska nekropola

galerijama Lapidarija (1898.) Dio spremišta također je otvoren za javnost s novim izložbenim postavima poput onog na Via Annia (glavna cesta koja vodi iz Veneta) otvorenog 2011. godine. Unutrašnjost muzeja temeljito je preuređena 1955., a izložbene se zone neprekidno osuvremenjuju i obnavljaju kako bi pružile nov način istraživanja starina.

Muzej ranog kršćanstva

zgrada u kojoj je od 1961. godine smješten Muzej ranog kršćanstva predstavlja posljednju strukturnu izmjenu u petnaest stoljeća postojanja kršćanske sakralne građevine podignute u 4. stoljeću izvan gradskih zidina. Posjetitelji mogu razgledati vjersku građevinu i njene mozaike, kao i izložene kršćanske nadgrobne natpise iz raznih dijelova Akvileje. Muzeju se prilazi divnom šetnjom od prošlosti do sadašnjosti duž staze "Via Sacra" izgrađene 1934. zemljom iz iskopa u luci uz tok rijeke Natisone / Torre.

Groblje junaka

iza apside Bazilike, omeđeno srednjovjekovnim gradskim zidinama nalazi se groblje vojnika palih u Prvom svjetskom ratu. Utemeljeno početkom 1920-ih godina, groblje čuva posmrtnu ostatke stotina talijanskih vojnika poginulih na Kraškom frontu. Uz ogradni zid groblja, okružen lovorima i čempresima nalazi se grobnica Desetorice nepoznatih vojnika koji su ovdje pokopani 4. studenog 1921. Tijelo jedanaestog vojnika kojeg je odabrala gospođa Maria Bergamas, predstavljajući sve talijanske majke koje su izgubile sinove tijekom Prvog svjetskog rata, prevezeno je vlakom iz Akvileje u Rim i položeno istog dana u spomenik Viktoru Emanuelu II. Maria Bergamas (1867.-1952.) sahranjena je u podnožju spomenika Desetorici nepoznatih vojnika.

NACIONALNI PARK BUTRINT

Priroda i arheologija

Područje oko antičkog grada Butrinta u južnoj Albaniji nije samo stanište mnogih globalno ugroženih vrsta, već je to prostor bogate kulturne povijesti, čime je zaslužio da bude uvršten u popis UNESCO-ve svjetske baštine. Nacionalni park obuhvaća vrlo raznolika prirodna, poluprirodna i umjetna staništa, primjerice slatkovodne močvare, tršćake, sredozemne šume i makije, oranice i voćnjake, te priobalne vode sa stjenovitim i pješčanim obalama, otvorena halofitska područja i ostalo. Sva ta staništa udomljavaju i štite velik i raznovrstan broj životinja i biljaka, uključujući vrste koje su i globalno i regionalno u opadanju, zbog čega je područje Butrinta jedno od najvažnijih područja bioraznolikosti u Albaniji.

Butrint, panorama

Antički grad Butrint je prvi put proglašen kulturnim spomenikom 1948. godine, a 1999. je registriran kao UNESCO-v lokalitet svjetske baštine. Godine 2003. je močvarni kompleks uključujući dio lagune i priobalno područje Butrint - Rt Stillo proglašen ramsarskim područjem i nacionalnim parkom - Kategorija II IUCN (International Union for Conservation of Nature – Međunarodna unija za očuvanje prirode). Obzirom na važnost očuvanja njegova arheološkog i povijesnog nasljeđa, Butrint je 1992. godine proglašen zaštićenim lokalitetom UNESCO-ve svjetske baštine. Kulturni značaj krajobraza i arheoloških nalazišta potvrđen je i priznat uvećanjem područja zaštićenog kao UNESCO-v lokalitet svjetske baštine za dodatnih 2900 hektara.

Park prirode Butrint

Park je iznimno važan zbog očuvanja bioraznolikosti. Radi se o području sa 16 ugroženih vrsta flore i 14 globalno ugroženih vrsta faune. Tektonska laguna koja se prostire na području od 1600 hektara daje oblik močvarnom području okruženom brežuljcima obraslim šumama, planinama te slatkovodnim i bočatim močvarama, koje je povezano s Krfskim tjesnacom putem kanala Vivari. “Jezero” je prosječne dubine od 14 metara (najveća dubina iznosi 22 metra), dok prirodni kanal Vivari ima širinu do 100 metara.

Arheološki ostatci Butrinta dio su prirodnog šumskog područja s kompleksnim ekosustavom koji ovisi o obližnjem slatkovodnom jezeru Butrint i kanalu Vivari koji odvodi vodu jezera u Jonsko more. Butrint je jedinstveno mjesto zahvaljujući kombinaciji povijesnih spomenika i prirodnog okoliša. Taj je krajobraz bio omiljena destinacija “Grand Tour” kružnih putovanja po Europi u 18. i 19. stoljeću.

Područje Butrinta je dom za 16 ugroženih vrsta flore, uključujući vrste *Agrimonia eupatoria*, *Capparis spinosa* i *Laurus nobilis*. Područje je također stanište 12 rijetkih vrsta poput *Alkano corcyrensis SE* i *Limonium anfracium*, te 4 nedovoljno poznate vrste kao što je *Scabiosa epirota*. Park je stanište globalno ugroženih vrsta (dvije kritično ugrožene vrste, dvije ugrožene i deset osjetljivih), primjerice *Rhinolophus* i *Myotis*.

Butrint udomi 17% svih vrsta koje žive u Albaniji. Park je posebno dojmljiv zbog svojih vodozemaca, gmazova, ptica i sisavaca (uključujući vuka), te predstavlja jedino mjesto u Albaniji na kojem žive epirska kornjača, pješčana boa i balkanski zidni gušter. Butrintski zaljev i močvara Vrina važna su hranilišta i gnjezdilišta ptica. U zimskom razdoblju, jata močvarica posjećuju tamošnje pličine, uključujući barsku šljuku, crvenonogu prutku, zlatara pijukavca i žalara cirikavca. 2003. godine proglašen je močvarom od međunarodnog značaja u okviru Ramsarske konvencije o močvarama.

Mitovi i povijest Butrinta

Butrint je mikrokozmos povijesti Sredozemlja, svjedok uspona i pada velikih carstava koja su vladala ovim područjem. Danas je to zbir spomenika nastalih u rasponu od više od dvije tisuće godina, od helenističkih hramova iz 4. stoljeća pr. Kr. do otomanskih utvrda izgrađenih početkom 19. stoljeća.

Prema klasičnoj mitologiji, *Buthrotum* su osnovale izbjeglice u bijegu nakon pada Troje. Pri dolasku, Prijamov sin Helen prinio je žrtvu od goveda s kojim se borio na obali, kojega je ranio i ubio. To se smatralo dobrim znakom, te je mjesto nazvano *Buthrotum*, što znači “ranjeno govedo”. Vergilijev spjev “Eneida” pripovijeda o Enejinom posjetu Butrintu na putu prema Italiji.

Butrint,
arheološka lokacija

Butrint, kazalište

Razvoj i ranu slavu Butrinta valja pripisati svetištu posvećenom Asklepiju, bogu liječništva, podignutom u 4. stoljeću pr. Kr. Svetište se nalazilo na južnom obronku akropole. Vjernici su dolazili u svetište u potrazi za izliječenjem, ostavljajući simbolične predmete i novac za boga i svećenike koji su ga opsluživali. Butrint je nastao zahvaljujući svetištu, a sveta moć butrintske vode štovala se dok god je postojao i sam grad. Nimfe kojima je posvećeno nekoliko spomenika na izvoru bile su božice prirode posebno vezane uz vodu. Čini se da je štovanje Nimfi koje je bilo osobito popularno u području oko Butrinta zapravo opravdano i razumljivo uzme li se u obzir njegova uska povezanost s vodom. Spilja s nekoliko zavjetnih figurina otkrivena je u blizini Konispolija južno od Butrinta.

Do 4. stoljeća pr. Kr. porasla je važnost *Buthrotuma*, te je oko 380. godine pr. Kr. naselje utvrđeno novim dugačkim zidom i s pet gradskih vrata, obuhvaćajući površinu od 4 hektara. Godine 228. pr. Kr. pao je pod rimsku vlast, dok je u 1. stoljeću pr. Kr. postao sastavni dio provincije *Macedonia*. Julije Cezar osnovao je koloniju koju je naselio svojim veteranima oko 45. godine pr. Kr., a August je udvostručio veličinu grada i broj rimskih naseljenika. Nove građevine uključivale su akvadukt, kupalište, kuće, forum i nimfej.

U 3. stoljeću je potres uništio velik dio grada, nakon čega je započelo njegovo sporo, no neprekidno propadanje. Početkom 6. stoljeća, *Buthrotum* je postao biskupsko sjedište, te je izgrađena velika krstionica, jedna od najvećih ranokršćanskih građevina te vrste, i bazilika. Vlast Bizanta nad *Buthrotumom* trajala je do 12. stoljeća, nakon čega su područjem vladale mnoge sile obzirom da se nalazilo na strateški važnom mjestu, na plovidbenom putu između Jadranskog i Jonskog mora. Za nj se posebno borila Venecija (do 1796. godine) i Osmansko Carstvo do neovisnosti Albanije 1912. godine.

Helenistički Butrint – Kazalište

Kazalište u Butrintu izgrađeno je na padini akropole okrenuto prema kanalu Vivari. Korištenje prirodnog nagiba brežuljka pružilo je praktično rješenje za smještaj gledališta, što je tipična značajka antičkih grčkih kazališta. Prvobitno je kazalište vjerojatno bilo vrlo malo. Prošireno je u 3. stoljeću pr. Kr., te je gledalište (*cavea*) produženo do zgrade riznice. Raspored sjedenja bio je organiziran hijerarhijski, tako da su sjedala najbliža pozornici bila namijenjena najistaknutijim građanima. U Butrintu prvi pravi red sjedala ima klupice za

noge i ukrašen je lijepo izvedenim lavljim šapama, dok su se stražnja sjedala sastojala od običnih blokova.

Izvedbe se nisu održavale na ravnoj kružnoj površini (*orchestra*), već na izdignutoj pozornici (*scaenae frons*). Scena se negdje tijekom rimskog doba intenzivno obnavlja, postaje dublja i visoka najmanje dva kata. Tri velika otvora koje možemo vidjeti i danas služila su za ulaz i izlaz izvođača, dok se u nišama nalazilo obilje kipova. Auditorij je također proširen u rimsko doba kako bi mogao primiti rastući broj stanovnika. Prolazi kroz kazalište su s obje strane scene

Butrint, krstionica

Butrint, zidine

natkriveni bačvastim svodom. Još uvijek nije sa sigurnošću utvrđeno kad se kazalište ugasilo, no čini se vjerojatnim kako se to dogodilo u kasnoantičkom razdoblju, baš kao i u ostatku Sredozemlja. Proces uništenja strukture i njezine ponovne uporabe u druge svrhe zacijelo je bio dugotrajan i razvučen.

Ranokršćanski Butrint – Krstionica

Kršćanstvo je procvijetalo u Butrintu u 5. stoljeću, a grad je imao svojega biskupa. Krstionica je izgrađena u drugoj četvrtini 6. stoljeća, i vjerojatno je djelo majstora koji je ra-

dio u blizini Nicopolisa. Otkrila ju je Talijanska arheološka misija 1928. godine. Radi se o drugoj po veličini krstionici u Istočnom Rimskom Carstvu, dok se najveća nalazi u Aja Sofiji u Istanbulu. Svaki aspekt arhitekture i dekoracije (podni mozaik) krstionice simbolizira obred krštenja, a fontana na njoj vanjskoj strani predstavlja izvor vječnog života. Iznimno vrijedan polikromni mozaički pod Butrintske krstionice je najvještije izrađen i najsloženiji podni mozaik među svim sačuvanim krstionicama iz istog razdoblja. Cjelokupni uzorak pada sastoji se od sedam vrpca koje okružuju krstionički zdenac u središtu tvoreći broj osam, kršćanski broj

Butrint, venecijanska utvrda

spasenja i vječnosti. Pozornost posjetitelja koji prijeđe prag glavnog ulaza plijene dva velika pauna u vinovoj lozi koja raste iz velike vaze. Paunovi simboliziraju raj, a vinova loza predstavlja Euharistiju i Kristovu krv. U srednjem vijeku građevina je znatno izmijenjena pomoću kamenih stubova i nove polukružne apside. Kameno popločenje položeno je iznad mozaika. Na drugim mjestima u gradu dosad je pronađeno osam crkava. Najvažnije se nalaze na ravnici nasuprot kanala Vivari.

Ranonovovjekovni Butrint – Venecijanska utvrda

Venecijanci su izgradili utvrdu na vrh brda u 14. stoljeću na zapadnom dijelu prostrane ravne površine antičke akropole. Najvažnija srednjovjekovna građevina Butrinta Kaštel na akropoli je uglavnom rekonstrukcija iz tridesetih godina dvadesetog stoljeća. Radi se o moćnoj kuli unutar peterokutnog prostora utvrđenog zidom s kruništem. Međutim, dijelovi izvornog zida, skica Edwarda Leara iz 1857. godine, te fotografije koje je snimio talijanski arheolog Luigi Maria Ugolini dvadesetih i tridesetih godina dvadesetog stoljeća svjedoče o moćnom prvobitnom izgledu tvrđave, njenim visokim kulama i pripadajućim vanjskim bedemima.

S tvrđave je pucao jasan pogled na Krfski tjesnac i kanal Vivari. Ranije građevine uklonjene su kako bi se oslobodio prostor za novi dvorac, koji je u početku bio oblikovan kao prostor s istaknutim kulama i jednim unutrašnjim dvokatnim uporištem. Druga kula (poznata jedino zahvaljujući Ugolinijevim snimcima) dodana je naknadno unutar zatvorenog prostora uporišta, a moguće je da se koristila kao kaštelanov stan. Talijani su je tridesetih godina dvadesetog stoljeća pretvorili u prebivalište arheologa koji su istraživali lokaciju, a sadr-

žavala je i mali muzej. Muzej Butrint koji se nalazio unutar obnovljenog dvorca na akropoli u elegantnom i modernom okruženju preuređen je i ponovno otvoren 2005. godine kao izložbeni prostor bogate i složene povijesti ovog područja. Muzej prati povijest Butrinta kao mikrokozmosa povijesti Sredozemlja, blisko povezanoga s okolnim područjem unutar zaljevske mikroregije i krajobraza, s ilustracijama na posebno naručenim nacrtima obnove i bogatom arhivskom građom.

KRF

Autentičnost i cjelovitost grčkog grada

Stari grad Krf na otoku Krfu zapadno od obala Albanije i Grčke nalazi se na strateškom položaju na ulazu u Jadranskom more. Korijeni grada sežu u 8. stoljeće pr.Kr. Tri gradske utvrde koje su projektirali znameniti venecijanski inženjeri četiri su stoljeća branile pomorske trgovačke interese Republike Venecije pred **Osmanskim** Carstvom. Utvrde su tijekom vremena više-kratno obnavljanje i djelomično pregrađivane, u novije vrijeme pod britanskom upravom u 19. stoljeću. Uglavnom neoklasični stambeni graditeljski fond u Starom gradu pripada dijelom venecijanskom razdoblju, a dijelom je izgrađen kasnije, posebice u 19. stoljeću. Urbana i lučka cjelina Krfá, kao utvrđena sredozemna luka, značajna je

Krf, panorama

Krk, centar grada

zbog visokog stupnja cjelovitosti i autentičnosti. Trećinu područja povijesnog gradskog središta zauzima Spianada (esplanada) koja se prostire između Stare tvrđave i izgrađene zone, a koja je do današnje veličine povećana rušenjem brojnih zgrada iz obrambenih razloga 1628. godine. Spianada, najveći otvoreni prostor unutar lokaliteta, zasađen je lijepim stablima i ukrasnim vrtovima iz 19. stoljeća i tijesno je vezan uz gradsku povijest. More i stabla, šume, maslinici i druga vegetacija krajolika u okolici grada značajni su čimbenici prirodnog okoliša. Neka obilježja zaštitne zone tijesno su povezana s gradskom poviješću, poput povijesnih

grobља na brežuljcima Sotiros i Avrami, te parkova Garitsa i Anemomylos. Ta jedinstvena kulturna cjelina visoke estetske vrijednosti nominirana je za upis na Popis svjetske baštine (World Heritage List) 31. srpnja 2007. godine, a grčko Ministarstvo kulture proglasilo ga je „povijesnim spomenikom predviđenim za zaštitu“.

Cjelina fortifikacija i Starog grada Krfa nalazi se na strateškom položaju na ulazu u Jadransko more. Povijesni korijeni grada sežu u 8. stoljeće pr.Kr. i u bizantsko razdoblje. Bio je izložen različitim utjecajima i mješavini različitih naroda.

Krk, Trg heroja borbe za Cipar

Od 15. stoljeća Krk je oko četiri stoljeća bio pod mletačkom vlašću, da bi se potom izmjenjivale francuska, britanska i grčka vlast. U raznim je prigodama morala braniti mletačko pomorsko carstvo od **osmanske vojske**. Krk je izvanredan primjer fortifikacijskog graditeljstva kojeg je projektirao arhitekt Michele Sanmicheli, a svoju je vrijednost dokazao u pravom ratovanju. Specifični identitet Krfa odražava se u planu njegovih fortifikacija i neoklasičnoj graditeljskoj baštini, što ga stavlja uz bok drugim velikim sredozemnim utvrđenim lučkim gradovima. Upis na Popis svjetske baštine (World Heritage List) izvršen je prema kriteriju (iv):

urbana i lučka cjelina Krfa kojima dominiraju fortifikacije venecijanskog porijekla predstavlja arhitektonski primjer izuzetne univerzalne vrijednosti po svojoj autentičnosti i cjelovitosti. Očuvana je sveukupna forma fortifikacija u kojima se mogu vidjeti ostaci iz razdoblja venecijanske okupacije, uključujući Staru citadelu i Novu tvrđavu, ali prvenstveno zahvati iz britanskog razdoblja. Sadašnji oblik cjelina je zadobila radovima u 19. i 20. stoljeću. Autentičnost i cjelovitost urbanog tkiva odnose se prije svega na neoklasični grad. Odgovornost za zaštitu grada dijeli nekoliko ustanova na temelju odgovarajućih odluka, uklju-

Krk, Palača
sv. Mihovila i sv. Jurja

čući Ministarstvo kulture Grčke (ministarska odluka iz 1980. godine), Ministarstvo za okoliš, prostorno planiranje i javne radove (Predsjednička odluka iz 1980.) i Općina Krk (Predsjednička odluka iz 1981.).

Stari Grci, Rimljani i Bizantinci

Krk, prvi među Jonskim otocima na ulazu u Jadran, prva je naselila skupina **Eritrejaca** (775.-750. pr.Kr.). Korinćani

su 734. pr.Kr. južno od današnjeg Starog grada osnovali koloniju znanu kao **Kerkyra**. Grad je postao važna pomorska točka i trgovište na **plovnom putu** prema Siciliji, te je osnovao druge kolonije u Iliriku i Epiru. **Krk i obala Epira došli su pod vlast Rimske Republike** (229. pr.Kr.), a služili su kao polazna točka za rimska osvajanja na istoku. U vrijeme Kaligulina carevanja dva su učenika **sv. Pavla** Apostola, Sv. Jason biskup **Ikonija** i Sosipater biskup Tarsa donijeli kršćanstvo na otok. Kod podjele Carstva 336. godine Krk je

pripao Istočnom Rimskom Carstvu i tada započinje dugo burno razdoblje tijekom kojega su otok napali i **opljačkali i Goti** (551.). Stanovništvo je postupno napustilo stari grad i preselilo se na poluotok kojeg nadvisuju dva vrha (korifi) na kojem se danas nalazi stara citadela. Mlečani, **čiji je položaj** u južnom Jadranu postupno **jačao**, pohrlili su u pomoć oslabljenom Bizantu, štiteći istovremeno vlastitu trgovinu s Konstantinopolom od **normanskog** kneza Roberta Guiscarda. Krk su 1081. osvojili Normani, ali ga je Bizantsko Carstvo

povratilo 1084. godine. Po završetku Četvrtog križarskog rata i križarskog pljačkanja Konstantinopola 1204. godine Bizantsko je Carstvo razbijeno. Za uzvrat **vojnoj potpori** Mlečani su dobili sve pomorske baze neophodne za nadzor nad Egejskim i Jonskim morem, uključujući Krk, kojeg su kratko **držali** 1204.-1214.

Srednjovjekovni vladari: Normani, Anžuvinci, Mlečani

U slijedećih pola stoljeća otok je potpao pod vlast epirskih despota (1214.-1267.), a potom napuljskih Anžuvinaca (1267.-1368) koji su ga koristili kako bi ojačali svoje pozicije u odnosu na Bizantsko Carstvo i **Mletačku Republiku**. Mali srednjovjekovni grad rastao je između dva utvrđena vrha, bizantskog Castel da Mare i anžuvinskog Castel di Terra, zaštićen obrambenim zidom utvrđenim kulama. Pisani izvori iz prve polovine 13. stoljeća govore o podijeljenosti upravne i vjerske vlasti između stanovnika citadele i stanovnika vanjskih dijelova grada na prostoru kojeg danas zauzima Spianada. Republika Venecija iskoristila je unutarnje sukobe koji su razdirali Napuljsko Kraljevstvo i preuzela nadzor nad Krkom (1386.-1797.) kako bi učvrstila svoju pomorsku i trgovačku moć na južnom Jadranu. Kontinuirani zahvati određivanja, poboljšanja i proširenja srednjovjekovnog utvrđenog perimetra odražavaju gospodarsku i stratešku ulogu Krka tijekom četiri stoljeća venecijanske okupacije. U ranom 15. stoljeću aktivnosti su bile usredotočene na srednjovjekovni grad i razvoj lučke infrastrukture (pristaništa, molovi, arsenali), a nastavilo se obavljanjem obrambenih građevina. Početkom 16. stoljeća prokopan je kanal kojim je srednjovjekovni grad odsječen od predgrada.

Nakon **osmanske** opsade grada 1537. i paljenja predgrada započet je novi program radova kako bi se citadela dodatno odvojila od grada, a njena obrana pojačala. Potez zemljišta (današnja Spianada) očišćen 1516. godine, proširen je rušenjem kuća nasuprot zidina citadele, na nasipima kanala podignuta su dva bastiona, sniženi su perimetralni zidovi, **a stare su utvrde zamijenjene** novim građevinama. Radovi temeljeni na nacrtima Michelea Sanmichelija (1487.-1559.) **dovršeni 1558. godine**, doveli su obranu grada u korak s ubrzanim napretkom u razvoju artiljerije tijekom posljednjih desetljeća. Slijedeća je **osmanska** opsada 1571. potakla Mlečane da se upuste u golemi pothvat kojim su obuhvaćeni srednjovjekovni grad, njegova predgrada, luka i sve vojne građevine (1576.-1588.). Ferrante Vitelli, arhitekt Savojskog vojvode smjestio je utvrdu (Nova tvrđava) na niski brežu-

ljak Sv. Marka zapadno od starog grada kako bi nadzirala okolno područje i more, te 24 predgrada okružena zidinama s jarkom, bastionima i četiri ulaza. Izgrađene su i druge vojne i civilne građevine, a luka Mandraki iz 15. stoljeća obnovljena je i proširena. Istovremeno je srednjovjekovni grad prenamijenjen za specifičnu vojnu namjenu (katedrala je preseljena u novi dio grada u 17. stoljeću) postavši Stara citadela. Obrambeni sustav je dodatno ojačan prema zapadu drugim bedemom između 1669. i 1682. godine, djelom vojnog inženjera Filippa Vernade. Osmanlije su 1714. pokušale ponovo osvojiti Moreju (Peloponez), ali se venecijanski otpor pojačao kada su se otomanske snage uputile prema Krfu. Pomoć kršćanskih pomorskih flota i austrijska pobjeda u Mađarskoj 1716. pridonijeli su spašavanju grada.

Moderni Krf: Francuzi, Britanci i Kraljevina Grčka

Mir u Campo Formiu (1797.) označio je kraj Republike Venecije, a Krf dolazi pod francusku upravu (1797.-1799.), sve do povlačenja Francuske pred **rusko – turskim** savezom koji je osnovao **Sjedinjene Države Jonskih Otoka**, s glavnim gradom u Krfu (1799.-1807.). Iscrtavanje teritorijalnih granica u Europi nakon pada Napoleona, nakon kratkog međurazdoblja obnovljene francuske vlasti (1807.-1814.), učinilo je Krf slijedećih pola stoljeća britanskim protektoratom (1814.-1864.). Kao glavni grad **Sjedinjenih Država Jonskih Otoka** Krf je izgubio strateški značaj. Pod upravom britanskog Visokog povjerenika Sir Thomasa Maitlanda (1816.-1824.) građevne su aktivnosti bile usmjerene na Spianadu. Njegov nasljednik Sir Frederic Adam (1824.-1832.) posvetio se javnim radovima (gradnji vodovoda, rekonstrukciji Stare citadele i gradnji novih vojnih građevina na mjestu

Krf, Palača Kapodistrias

Krf, Stara palača

venecijanskih, obnovi i gradnji novih gradskih zdanja), te reorganizaciji obrazovnog sustava (1824. otvorena je nova Jonska Akademija) doprinijevši uzavrelim intelektualnim previranjima koja su zaiskrila za francuske okupacije. Istovremeno su Britanci započeli s rušenjem vanjskih fortifikacija na zapadnom dijelu grada i planiranjem stambenih četvrti izvan obrambenih zidina. Otok je 1864. godine priključen Kraljevini **Grčkoj**. Tvrđave su razoružane, a više je dijelova perimetralnih zidova i fortifikacija postupno uklonjeno. Otok je postao omiljeno odmaralište europske aristokracije.

Stari grad je teško oštećen u bombardiranju 1943. Uz gubitak ljudskih života, uništene su brojne kuće i javne građevine (Jonski parlament, kazalište, knjižnica), četrnaest crkava, te niz građevina u Staroj citadeli.

DUBROVNIK

Utvrđeni biser Jadrana

Dubrovnik je gospodarsko, kulturno i obrazovno središte južne Dalmacije te administrativno središte Dubrovačko-neretvanske županije. Počeci i povijest izgradnje gradskih zidina podudaraju se s počecima i poviješću razvoja samog grada Dubrovnika ili Grada napisanog velikim početnim slovom kako ga zovu njegovi žitelji. Naime, zidine su oduvijek bile njegov *conditio sine qua non*, što izriče, ovjekovječuje i do naših dana slavi glasoviti natpis uklesan u nadvratnik ulaza u tvrđavu Lovrijenac: *Non bene pro toto libertas venditur auro* – Sloboda se ne prodaje ni za svo blago svijeta. Sloboda je bila ideal Dubrovnika koji je dostignut i sačuvan kroz stoljeća. Tako se na zastavi Dubrovačke Republike, srednjovjekovne državnice čije je središte bio Dubrovnik, isticao natpis “Libertas”.

Dubrovnik, panorama

Prema legendi, počeci Dubrovnika vezani su uz propast antičkog grada Epidaura koji se nalazio na području današnjeg Cavtata, a čije su se izbjeglice nastanile na hridi zvanoj *Laus ili Raus*, te tako osnovali Dubrovnik. Međutim, arheološkim istraživanjima pronađen je novčić iz 4.-3. stoljeća pr. Kr. u starogradskoj jezgri Dubrovnika koji svjedoči da je na tom mjestu postojalo naselje već u helenističko doba. Osim toga, ostali numizmatički i epi-

grafski nalazi iz rimskog doba potvrđuju kontinuitet života na području srednjovjekovnog grada. Prema najnovijim etimološkim interpretacijama, latinsko ime Dubrovnika – *Ragusium*, koje dolazi od grčke riječi *ragousa*, što znači krševit, škrapast otok, također potvrđuje tu teoriju. Slaveno ime “Dubrovnik” potječe od “dubrava” = “šuma” koja je prekrivala padine brda Srđ.

Dubrovnik, Festa sv. Vlaha, procesija

Prvobitno je naselje nastalo na najvišem dijelu poluotoka na području danas zvanom Sv. Marija koje je bilo povezano s kopnom na zapadu, a štitilo je duboki zaljev iznimno pogodan za sidrenje. Položaj kojega su prema moru omeđivale strme hrđi visoke i do 35 metara, a sa sjeverne strane velika i dovoljno strma prirodna padina pružao je relativnu sigurnost naselju stoga što se neprijatelj, osvajač ili pljačkaš koji bi se približio s kopna ili mora mogao pravovremeno uočiti. To je bila strateška pozicija koja je pružala iznimnu mogućnost nadzora nad brodovima koji su plovili istočnojadranskim plovidbenim pravcem poznatim već u antičkog doba. Zaštićen zaljev s dobrim sidrištem i padine poluotoka s izvorima pitke vode omogućili su razvoj života i blagostanje naselja. Prema legendi, izvorno je naselje utvrđeno na strani okrenutoj prema kopnu najprije palisadom, a kasnije suhozidom.

Dubrovnik je dostigao svoj današnji obuhvat u 13. stoljeću. Zidine se sustavno osuvremenjuju sve do 1660. godine kada je dovršen i posljednji bastion Sv. Stjepana smješten na južnom dijelu zidina. Zidine duge 1940 metara sastoje se od glavnih gradskih zidina, šesnaest kula, tri tvrđave, šest bastiona, dviju ugaonih utvrda, tri bedema s nizovima tureta, tri jarka, dviju bočnih utvrda, jednog valobrana i dva podizna mosta. Na nekim mjestima visok i do 25 metara, glavni gradski zid na kopnenoj strani debljine je 4-6 metara, a na morskoj strani 1,5-3 metra. Mnogobrojni poznati i nepoznati domaći i inozemni graditelji te glasoviti majstori pridonijeli su izgradnji zidina, premda će nam većina graditelja zauvijek ostati nepoznata.

Povijesna jezgra grada s gradskim bedemima, utvrđama i jarkom registrirana je 1966. godine kao kulturno dobro u Hrvatskoj. Godine 1979. uvršten je u UNESCO-v popis svjetske kulturne baštine. Zaštićeno je 18,8 hektara dubro-

Dubrovnik, kip sv. Vlaha

Dubrovnik,
kula Minčeta

vačkog zemljišta. Obzirom da se radi o lokalitetu pod zaštitom UNESCO-a, graditeljska baština Dubrovnika mora se pažljivo uključiti u suvremeni način života uz strogo pridržavanje konzervatorskih načela. Zaštićena područja ne smiju se odvojiti od kontaktnih gradskih područja, već se moraju funkcionalno prožimati uz zadržavanje vizualne ravnoteže. Svi se postupci prostornog planiranja moraju odvijati u neposrednoj vezi s gradskim i kulturno-povijesnim vrijednostima graditeljske baštine.

Starogradska jezgra koju je neprestano potrebno obnovljati predstavlja najatraktivniji dio gradskog života. Razna devastirana područja valja revitalizirati kako bi se potaknuo povratak mlađeg stanovništva i turista. Poboljšanje uvjeta stanovanja dovest će do stvaranja općih društvenih, obrazovnih, kulturnih i rekreacijskih sadržaja. Promišljena i funkcionalna organizacija života u starogradskoj jezgri ovisi o obnovi postojećih zgrada i napuštenih područja.

Analiza postojećih sportskih sadržaja ukazala je na nedostatak raznolikosti i broja sadržaja koji trenutno ne udovoljavaju zahtjevima stanovnika ili turista. Projekt dječjeg igrališta na Pelinama započeo je kao obnova jednog napuštenog igrališta koja je dovela do otkrića važne arheološke zone ispod kule Minčeta. Cilj uređenja dječjeg igrališta na Pelinama je podizanje kvalitete života i privlačenje mlađeg stanovništva u starogradsku jezgru. Projekt igrališta na Pelinama uspješno je stvorio suvremen i pristupačan gradski prostor koji se dobro uklopio u okolnu graditeljsku baštinu istodobno zadržavajući iznimno vrijedan arheološki park.

Tvrđava Revelin

Nalazi se u istočnom dijelu Grada, ispred Vrata od Ploča. Izgrađena je kako bi se obranio istočni dio Grada i gradska luka. Prvobitna je tvrđava podignuta 1463. godine, u vrijeme kad je Osmansko Carstvo predstavljalo ozbiljnu prijetnju. Dobila je ime po pojmu *rivellino* ili *revellino* koji se koristi u fortifikacijskom graditeljstvu za označavanje vrste utvrde izgrađene nasuprot najslabijih točaka gradskog obrambenog sustava ili nasuprot pojedinih gradskih vrata u svrhu osnaživanja obrambenog položaja.

Obzirom na iznenadnu pojavu opasnosti od mletačkog napada tijekom postojanja Svete lige potkraj 15. stoljeća, bilo je potrebno pojačati ovo osjetljivo mjesto u fortifikacijskom sklopu Grada. Senat je taj zadatak povjerio Antoniu Ferramolinu, iskusnom graditelju utvrda u službi genovskog admirala Andree Dorie, pouzdanog prijatelja Dubrovačke Republike. 1538. godine je Senat odobrio Ferramolinove nacрте novog i znatno jačeg Revelina. Trebalo je 11 godina da se izgradi, a za to su vrijeme stali svi građevinski radovi u Dubrovniku kako bi se tvrđava dovršila u što kraćem roku. Revelin je dovršen 1549. godine.

Tvrđava ima oblik nepravilnog četverokuta čiji sjeverni kut tvori oštar istaknuti klin. Ulaz u tvrđavu nalazi se na južnoj strani na mjestu gdje ulica koja prolazi kroz dvojna utvrđena vrata siječe veliki plato. I tvrđava i plato izolirani su sa svih strana. Južna strana strmo se obrušava u more, dok gradski jarak okružuje tvrđavu sa svih ostalih strana. U debelom sjevernom zidu tvrđave Revelin, na razini jarka, hodnici su podijeljeni u male odsječke s trostrukim puškarnicama koje su ujedno opremljene odzračnicima koji završavaju na gornjem katu tvrđave.

Dubrovnik,
glavni gradski trg,
Crkva sv. Vlaha

Stradun ili Glavna ulica

Stradun ili Placa kako je nazivaju Dubrovčani glavni je otvoreni gradski prostor Dubrovnika i njegovo najatraktivnije šetalište i okupljalište. To je mjesto događanja svih gradskih proslava i procesija, ali i glavna poslovna ulica Grada. Ta najšira ulica dijeli Grad na sjevernu i južnu polovinu. Istovremeno predstavlja najkraći put od zapadnih do istočnih gradskih vrata. Dužina Straduna je otprilike 300 metara.

Nastao je kao posljedica trgovačkih i sve intenzivnijih društveno-ekonomskih veza između rimsko-grčkog naselja na otočiću Lave (*Laus*) i hrvatskog (slavenskog) naselja na kopnu. Malobrojna rimsko-grčka zajednica miješala se s hrvatskim (slavenskim) žiteljima, te je u 12. stoljeću Dubrovnik već imao pretežito hrvatsko-slavenski etnički karakter. Od 14. stoljeća prevladava hrvatski element.

Koncem 11. stoljeća, uski kanal koji je razdvajao naselja ispunjen je zemljom kako bi se naselja povezala i kako bi se stvorio novi prostor za trgovačke odnose. Placa je poprimila pun značaj krajem 12. stoljeća kad su oba naselja opasana gradskim zidinama i tako postala jedinstvena gradska cjelina. Stradun je popločen 1468. godine. Njegove vapnenačke ploče danas su izlizane od uporabe, glatke poput leda, visokog sjaja, zrcale svjetlost, te se čini kao da i nisu od kamena već od stakla. Zanimljivo je spomenuti da je polovina ulica popločena ribljim uzorkom u jednom smjeru, dok je druga polovina popločena koristeći isti uzorak, no suprotnog smjera. Na mjestu dodira dvaju uzoraka nalazi se jedna malena vapnenačka ploča pravokutna oblika uzidana u pod, jedini dio slagalice koji se razlikuje od ostalih.

Kasnosrednjovjekovna i ranonovovjekovna ljevaonica

Nalazi se u sjeverozapadnom dijelu grada u povijesnoj jezgri Dubrovnika, na području nekadašnjih tanglija ili kliješta. Zahvaljujući gradskom zidu izgrađenom 1457. godine između kule Minčeta i kule Gornji ugao, tanglije postaju dio gradskog područja, a navedeni je prostor odbačen za gradnju ljevaonice. Sa svih je strana bio zaštićen od neprijatelja izvana, s unutarnje strane odvojen od Grada kako bi se spriječilo širenje mogućeg požara.

Tijekom arheoloških istraživanja otkriveni su zidovi koji su činili gradski bedem. Zidovi su srušeni kad su izgubili obrambenu funkciju, a zemljište je nasuto sterilnim slojem zemlje i poravnano radi izgradnje ljevaonice. Djelovala je s prekidima od 15. stoljeća nadalje sve do Velikog potresa 1667. godine, nakon kojega je područje djelomice zatrpano šutom od ruševina okolnih kuća te se dalje koristilo kao odlagalište smeća. Zona u kojoj se nalazila peć nastavila je funkcionirati još kratko vrijeme, dok su se ostali dijelovi koristili sporadično i neplanski sve dok ljevaonica konačno nije potpuno zasuta. Rastopljeni metal koristio se za lijevanje zvona, topova, topovskih kugli i ostale opreme arsenala Republike. Nije se proizvodilo samo za domaće potrebe, već i za izvoz u Španjolsku s kojom je Dubrovnik oduvijek njegovao čvrste veze. Izvozilo se i u Italiju i Veneciju s kojima su dobri trgovački odnosi nadjačali i preživjeli mnogobrojne prolazne sukobe proizašle iz preklapanja interesa i težnji. Područje tanglija zasuto je u nekoliko navrata, što je stvorilo jasan stratigrafski slijed. Iskopavanja su potvrdila pretpostavku o postojanju koncentrirane srednjovjekovne i novovjekovne industrijske aktivnosti u ovome dijelu grada.

Dubrovnik,
tvrđava Lovrijenac

FERRARA

Renesansa na ušću Rijeke Po

Ferrara, značajno trgovačko središte još u srednjem vijeku, dostiže vrhunac raskoši u renesansi za vrijeme vladavine obitelji Este. Upis grada na UNESCO–v Popis svjetske baštine (*World Heritage List*) vezuje se uz to zlatno razdoblje, a izvršen je u dvije faze: prvi put 1995., a potom 1999.

Na 19. sjednici Povjerenstva za svjetsku baštinu (*Committee for World Heritage*) održanoj u Berlinu 1995. grad Ferrara pridodan je na popis prema kriterijima (ii), (iv) i (vi) kao „lokalitet od izuzetne univerzalne vrijednosti, izvrsno planiran renesansni grad čije je urbano tkivo očuvano gotovo nedirnuto. Dosezi u urbanom planiranju utjelovljeni u Ferrari imali su dubok utjecaj na razvitak urbane sheme u narednim stoljećima“. Upis se odnosio na gradsko središte unutar njegovih monumentalnih zidina, sa očuvanim unutarnjim dvorištima i parkovima.

Ferrara, dvorac obitelji d'Este

Ferrara, gradska vijećnica

Tijekom 23. sjednice održane u Marakešu 22. prosinca 1999. Povjerenstvo za svjetsku baštinu (*Committee for World Heritage*) proširilo je svoje priznavanje u skladu s kriterijima (iii) i (v) prepoznavši da rezidencije vojvoda iz obitelji Este izvanredno odražavaju utjecaj renesansne kulture na prirodni krajolik. Ušće rijeke Po izuzetan je primjer planiranog kulturnog krajolika, izvrsno sačuvanog u originalnom obliku.

Na zahtjev Republike Italije Povjerenstvo je naknadno odlučilo da se ime upisanog dobra promijeni u „Renesansni grad Ferrara i pripadajuće ušće rijeke Po“, uključivši time znatno šire područje i naglašavajući vezu između grada i njegovog teritorija. Kasnija dva upisa potaknuta su potrebom da se naglasi kako su renesansni ideali dvora obitelji Este utjelovljeni podjednako u urbanističkom planiranju i arhitekturi, kao i u planiranju krajolika, u savršenom uzajamnom djelovanju kulture i prirode. Upis ovog lokaliteta na Popis svjetske baštine (*World Heritage List*) predmnijeva primjenu mjera zaštite i promicanja, ne samo na pojedinačni spomenik, već na krajobraznu cjelinu s njenim prirodnim i kulturnim značajkama. Lokalitet predstavlja kulturni krajolik koji obuhvaća povijesnu jezgru Ferrare i široko područje oko starog ušća rijeke Po. Prostorna međa nije pravocrtna već okružuje područja koja najbolje predstavljaju prostor koji je tijekom renesansnog razdoblja doživio velike promjene.

U tom je razdoblju vladajuća obitelj Este potaknula urbanistički, arhitektonski i umjetnički razvoj grada i okolice isušivanjem ogromnih poteza močvarnog zemljišta, uvođenjem takozvanih „*castalderie*“, te izgradnjom mreže otmjenih rezidencija znanih kao „*Delize Estensi*“. UNESCO-v lokalitet u Ferrari proteže se do prstena obrambenih zidina koje okružuju grad. S vremenom je prsten postupno povećan kako bi uključio nova gradska proširenja.

Grad

Srce grada još uvijek održava dobru ravnotežu između prošlosti i sadašnjosti. U labirintu vijugavih srednjovjekovnih ulica još se uvijek nazire trag starog korita rijeke Po. Dobro su očuvani primjeri tipične onodobne arhitekture tzv. „*case a cassero*“, lako prepoznatljive po uskom, izduženom obliku. Sjeverno od srednjovjekovnog grada, u centru se nalaze značajni spomenici poput **dvorca Este (Castello Estense)**, simbola vladavine obitelji Este nad gradom, te Katedrala, izuzetnog ostvarenja u kojem se stapaju romanički i gotički stil. Među brojnim iznimnim spomenicima unutar gradskih zidina nekoliko ih se posebno ističe: **Palazzo dei Diamanti** smješten u **Corso Ercole I d'Este**, glavnoj osi gradskog proširenja koju je po naredbi vojvode Ercola I 1492. izveo arhitekt Biagio Rossetti, jedinstvenom u Europi; **Palazzo Schifanoia** s ciklusom fresaka u „**Dvorani mjeseci**“ koje i danas predstavljaju jedan od vrhunaca ferareškog renesansnog slikarstva, te svjedoče kako je sjajni dvor obitelji Este privlačio skup vrhunskih umjetnika, pjesnika i filozofa, posebice novih renesansnih humanista.

Unutar gradskih zidina moguće je doživjeti i prirodu, i to ne samo u zanimljivom Botaničkom vrtu; brojni su parkovi, vrtovi i stari voćnjaci, ponekad dobro skriveni unutar dvorišta renesansnih palača. Ta drveno drveće predstavlja simbol i živi dokaz besmrtnosti prošlosti.

Urbana matrica rezultat je promjena unesenih u srednjem vijeku i u kasnijim razdobljima, a posebice se to odnosi renesansno proširenje koje je osmislio Biagio Rossetti. Njegova je shema uključivala sustav perspektivnih osi koje grad čine jedinstvenim, a koje su i danas savršeno očuvane i lako uočljive posjetiteljima. U skladu

Ferrara, Dijamantna palača

s gradskim planom mreža ulica i zidina bila je tijesno povezana s palačama, crkvama i parkovima kao dijelom cjelovite zamisli u kojoj je prednost dana naglašavanju ljepote pojedinačnih zgrada i skladnom rasporedu gradskih vizura. Dosezi u urbanom planiranju utjelovljeni u Ferrari imali su dubok utjecaj na razvitak urbane sheme u narednim stoljećima.

Krajolik

Središte Ferrare, povijesne i umjetničke jezgre okolnog područja, smješteno je u srcu planiranog kulturnog krajolika – zelenog pojasa koji se od gradskih međa proteže duž rijeke Po do Jadranskog mora. Iza savršeno očuvanih gradskih zidina, u ruralnom području izvan granica grada kulturni krajolik čuva ljudske otiske ostavljene na prirodnom okolišu tijekom stoljeća neprekidnim ljudskim djelovanjem.

Definiranje tog okoliša „kulturnim krajolikom“ ima za cilj pokazati na koji su način renesansni ideali promicani na dvoru Este utjelovljeni kako u planiranju grada i arhitektonskom razvitku, tako i u krajoliku, naglašavajući neprekidno uzajamno djelovanje kulture i prirode. Potreba za korištenjem velikih močvarnih područja izvan gradskih međa za poljoprivrednu namjenu uzrokovala je izvođenje neprekidnih zahvata isušivanja kroz stoljeća koji su uredili, oblikovali i izgradili okolni krajolik.

Krajolikom su rasute monumentalne građevine, crkve, utvrde i dvorci, te parkovi i prirodni rezervati, od unutrašnjosti do obale gdje se ravnica susreće s morem. Arhitektonske su znamenitosti raznolike tipologije, no, međusobno su povezane osobitom strukturom krajolika

na koju utječe promjenjiva i nestalna ravnoteža između zemlje i vode. To je vodozemno područje ispresijecano gustom mrežom vodenih tokova, oblikovano zajedničkim djelovanjem prirode i čovjeka, u kojem su se ruralni bazeni, naselja i kulturna središta razvila u više različitih slojeva.

Ključna svjedočanstva takvog nadzora nad okolišem do danas ostaju kneževske rezidencije tzv. „*delizie*“, središta zabave i kulture. Pojmom „*delizie*“ (draži) nazivaju se različiti pojavni oblici kneževskih zdanja obilježenih neprekidnim međusobnim prožimanjem prirode i umjetnosti koje književna tradicija kasnog 16. stoljeća povezuje ponajviše s mjestima dokolice i zabave. „Draži“ obitelji Este čini skupina od preko 30 vila, lovačkih koliba i ljetnikovaca smještenih na području Ferrare i Roviga, izgrađenih po nalogu obitelji Este u razdoblju od kasnog 14. do sredine 16. stoljeća. To su uglavnom prigradske ili ladanjske rezidencije gospodarske, političke, strateške i reprezentativne namjene, uvijek spremne ugostiti putujući dvor.

Neke od njih još uvijek postoje i restaurirane su, a najbolje primjere predstavlja njih pet. Prva je krajem 14. stoljeća izgrađena **Delizia di Schifanoia**. Izvorno se nalazila u predgrađu, a oslikana je izuzetnim ciklusom fresaka, djelom majstora lokalne slikarske škole tzv. „*Officina ferrarese*“. **Delizia del Belriguardo** u Voghieri oponaša obrazac antičkih rimskih vila. Izgrađena je na osami 1436.-1440. zalaganjem brojnih arhitekata i umjetnika, među najznačajnijima u tom stoljeću (kao što su: Pietrobono Brasavola, Pietro Dagli Ordini, Biagio Rossetti, Cosmè Tura i Ercole de' Roberti). **Dvorac Mesola** sagrađen je kao najistaknutiji znamen koji slavi osvajanje područja Polesine oko Ferrare.

Rezidencija
«Delizia del Verginese»

Dvorac okružen gustim šumama vojvode su često posjećivali u lovačkim i ribolovnim pothvatima. **Delizia del Verginese** u mjestu Portomaggiore obilježena je četirima kulama s kruništima i istaknutim uglovnocima. **Delizia di Benvignante** u Argenti ima nadsvođen ulazi atrij i kulu s kruništem.

Kulturni se krajolik prostire od umjetničkih gradova Ferrare i Comacchia, čije su povijesne jezgre uvelike očuvane do danas, do mističnih mjesta poput župne crkve Sv. Jurja u Argenti i opatije u Pomposi. Obuhvaća karakteristične građevine tzv. „*casoni di valle*“ (kolibe smještene u močvarnom području ušća rijeke Po, korištene za privremeno stanovanje u ribolovnoj sezoni, za spremanje opreme i skladištenje), nadzorne kule na jadranskoj

Dvorac Mesola

Abate toranj,
panorama

obali, hidraličke naprave upotrebljavane za isušivanje tla. Kroz krajolik se nižu utvrde, od kojih je najznačajnija Rocca Possente di Stellata, vile i dvorci često okruženi starijim selima, parkovi i zidine Ferrare, kao i mreža „delizia“ obitelji Este raspršenih po teritoriju.

UNESCO-vo priznavanje naglašava upravo taj aspekt kulturnog krajolika, te ističe nov način tumačenja kulturnih vrijednosti, promatrajući ih ne samo kao sporadične pojave i pojedinačne spomenike, već gdje god je to moguće, kao dio važne i skladne cjeline. Stoga na Popis svjetske baštine (*World Heritage List*) nisu upisane zasebno „delizie“ u Vergineseu, Pomposi, dvorac Mesola ili Belriguardo, već teritorij u kojem su nastale, razumijevajući ih kao kulturnu cjelinu u kojoj su spomenici i prirodna obilježja uzajamno povezani.

PODRUČJE KOTORA

Priroda, kultura i povijest

Prirodno, kulturno i povijesno područje Kotora sastavni je dio impresivne Boke Kotorske, jedinstvene prirodne luke na istočnoj crnogorskoj obali Jadrana u **Crnoj Gori**. Zahvaljujući svojoj iznimnoj i univerzalnoj vrijednosti, uvršteno je u UNESCO-v Popis svjetske baštine 1979. godine. Definicija utjecajnog područja 2011. godine obuhvatila je čitav zaljev. „Prirodno i kulturno-povijesno područje Kotora” predstavlja skladnu kombinaciju raznolikih prirodnih fenomena i izgrađene baštine. Uz **Kotorski i Risanski** zaljev, sastavni dio zaštićenog područja, Boka Kotorska također obuhvaća Tivatski zaljev i Hercegnovski zaljev. Sa svojim raznovrsnim i osebujnim prirodnim, geografskim, povijesnim i kulturnim obilježjima, Boka Kotorska predstavlja kulturni krajolik izuzetne i sveopće vrijednosti.

Boka Kotorska, panorama

Kotor i brdo Sveti Ivan

Prirodna obilježja Boke Kotorske

U geološkom smislu, Boka je riječna dolina, potonula i potopljena uslijed tektonskog djelovanja. Zbog svojih je morfoloških značajki, osobito zbog specifične okomite razvedenosti, jedinstven zaljev Sredozemlja. Boka se usijeca 29 kilometara u kopno. Okružena je strmim vapnenačkim planinama **dinarskog krša**, a najveći su joj vrhovi planine Orjen (1895 m) i Lovćen (1749 m), jedan od pet nacionalnih parkova u Crnoj Gori. Najveća dubina zaljeva iznosi 52 metra. Čitavo područje sa zaledem tipično je kraško područje koje odlikuje posebna morfologija i hidrologija.

Okolne planine su pretežno vapnenačke građe, s brojnim kraškim oblicima poput spilja, vrtača, jama itd.; dok se priobalno područje sastoji od fliša i sedimentnih stijena. Kraška obilježja područja utjecala su i na hidrologiju. Mnogobrojna kraška vrela javljaju se na razini mora (Škurda, Gurdić, Ljuta), potajnice iznad razine mora (Sopot, 33 m), te vrulje na morskom dnu. Jedan predio kotorskog zaleđa (Crkvice, 1097 m) ima najveću količinu oborina (5155 mm) u Europi. Međutim, zbog kraškog reljefa mnogo vode ponire u podzemlje, te stvara podzemne vodene tokove koji izviru na razini mora ili ispod razine mora, čime se smanjuje salinitet morske vode i povećava sušnost tla.

Izrazita okomita razvedenost područja utjecala je na klimatsku raznolikost, varirajući od sredozemne do subalpske klime, te na raznovrsnost vegetacije.

Perast

Povijest Boke Kotorske

Iznimna prirodna obilježja, povoljna geografska lokacija i burna povijesna zbivanja, u kombinaciji s neprestanim djelovanjem čovjeka, stvorili su osebujan kulturni krajolik. Znatni utjecaji iz svih dijelova Sredozemlja, kako s istočne, tako i sa zapadne strane, učinili su Boku Kotorsku susretištem raznih kultura koje su asimilirane u bokeljsku izvornu kulturu i prožete duhom lokalnih stanovnika, čime se stvorio jedinstven kulturni identitet. Ljudski trud pažljivo utkan u prirodni okoliš priobalja Boke Kotorske tvori savršenu cjelinu s ovim zadivljujućim krajobrazom. Život na području Kotora započinje u prapovijesno doba. Obilježili su ga veliki povijesni preokreti uslijed mijena mnogobrojnih uprava i vladara ovoga područja.

Artefakti iz neolitika pronađeni su u spilji iznad Perasta, dok su slike jelena iz srednjeg brončanog doba otkrivene u spilji u mjestu Lipci u blizini Morinja. Ilirska plemena vladala su ovim područjem od 4. stoljeća pr. Kr. Tijekom razdoblja vladavine Ilira, dva su grada osnovana u Boki: Risan, glavna rezidencija ilirske kraljice Teute po kojem je cijeli zaljev nazvan **Sinus Rhizonicus** (Risanski zaljev), te grad **Acruvium** kojega u 1. stoljeću n.e. spominje Plinije Stariji, vjerojatno na mjestu današnjeg Kotora.

Rimljani su osvojili Ilirik 168. pr. Kr. i vladali Bokom više od pola tisućljeća. Nakon pada Zapadnog Rimskog Carstva 476. godine, Boka je postala dijelom Istočnog Rimskog Carstva (Bizantskog Carstva). Krajem 6. i početkom 7. stoljeća, slavenska plemena naselila su se na ovom području te su do 10. stoljeća slavizirala Kotor. Vladavina Bizanta traje do 1185. godine, uz kratka razdoblja vladavine obitelji

Prčanj

Vojislavljević, vladara slavenske države Duklje (*Doclea*). Unatoč čestim mijenama vlasti (područje je pretrpjelo čak osam političkih promjena do 19. st.), grad Kotor i Boka Kotorska nastavili su se razvijati zahvaljujući snažnoj komunalnoj vlasti utemeljenoj u rimsko doba, te zahvaljujući kasnijim mediteranskim uplivima koji su regulirali sve aspekte gospodarskog, političkog i crkvenog ustrojstva.

Razvoj Kotora i okolnog područja ovisio je o pomorstvu i trgovini. Prvi veliki prodor uslijedio je tijekom vladavine srednjovjekovne srpske države Raške kad je Kotor postao glavna luka srpskih kraljeva i uspješna tranzitna luka. Nakon kratkog razdoblja uprave ugarsko-hrvatskog kralja, bosanskog kralja i nezavisnog grada-države, nakon 1420. godine veliku su prijetnju predstavljali **Osmanlije** koji su osvojili susjedne teritorije, te je tako Kotor zatražio zaštitu Republike Venecije pod čijom je upravom ostao do 1797. godine. To je razdoblje obilježio drugi val jačanja pomorske trgovine Boke, a naselja Perast, Prčanj i Dobrota postala su važna pomorska i trgovačka središta. U to doba je Boka imala čak 300 prekoceanskih brodova, te jednak broj manjih brodova za obalnu plovidbu.

Bokom je od 1797. do 1918. vladala Austro-Ugarska kao najjužnijim dijelom Carstva. Niti 20. stoljeće nije bilo ništa manje živo obzirom da se vlast do osnutka neovisne države Crne Gore 2006. godine mijenjala pet puta.

Područje Kotora

Duž prirodno vrlo složenog bokeljskog priobalja nižu se mnogobrojna naselja odvojena područjima obrađene zemlje ili starog stjenovitog krajolika. Područje Kotora obuhvaća više od deset gradova te manjih i većih naselja osebujnog identiteta.

Risan, bivše središte ilirske i helenističke kulture ovoga područja, sačuvao je ostatke ilirsko-helenističke utvrde Gradine, ostatke rimskog grada *Rhizona* s rimskom vilom s mozaicima iz 2. stoljeća pr. Kr, te tragove bivšeg turskog grada u središtu, predgrađu i na pristaništu.

U 6. st. je Kotor zamijenio Risan kao glavni grad i najvažnije administrativno i političko središte Boke. Kotor je poseban zahvaljujući dugom kontinuitetu povijesti. Prvobitno gradsko područje opasano je zidinama, jedinstvenim primjerom urbane fortifikacije na Jadranu. Zidine se protežu dužinom od 4.5 kilometra, imaju širinu od 2 do 15 metara, te visinu do 20 metara. Slijede prirodnu liniju strmog planinskog lanca Sv. Ivana (San Giovanni) na vrh kojega je podignuta utvrda u 16. stoljeću.

Stari grad Kotor preplet je uskih i vijugavih ulica koje povezuju trgove raznih veličina, najčešće nepravilna oblika, no osebujna izgleda. U starom je gradu sačuvano ili zabilježeno više od trideset crkava. Šest crkava iz romaničkog doba ima posebnu povijesnu vrijednost: Katedrala Sv. Tripuna, Sv. Luke, Sv. Ane, Sv. Marije Collegiate, Sv. Pavla i Sv. Mihovila. Osim toga, grad se diči mnogim palačama starih plemićkih obitelji (Pima, Bizanti, Buća, Drago, Grgurina, Vrakijen, itd.) i javnim građevinama.

Grad je imao svoj Statut davne 1301. godine, tiskan u Veneciji 1616. godine. Nekoć glasovito srednjovjekovno zanatsko središte, Kotor se danas diči mnogim slikovitim, nadsvođenim trgovinama s karakterističnim izlozima „na koljeno“. Osobito u srednjovjekovno doba, cvali su umjetnički i ostali zanati u brojnim radionicama. Osnivane su bratovštine, a sirovine, posebno metal (za zlatare i kovače), koža i drvo dolazili su iz zaleđa. Bratovštine su istodobno djelovale i kao vjerske organizacije i kao cehovi. U Kotoru od 9. stoljeća

Otok Gospe od Škrpjela

djeluje i jaka Bratovština pomoraca (Bokeljska mornarica). Bratovština je uvelike pridonijela životu Kotora pružajući pomoć svojim članovima, te neprekidno čuvajući i njegujući narodne plesove i narodne nošnje. *Fides et Honor*, krilatica Bokeljske mornarice, samo je jedan od mnogih pokazatelja kulturnog identiteta i dugogodišnje tradicije i razvoja Boke Kotorske.

Kotorska gimnazija počela je s radom još u srednjem vijeku, krajem 13. stoljeća. Postojanje prve ljekarne i zdravstvene skrbi potvrđeno je 1326. godine. Arhitekti, pjesnici i slikari iz ovih krajeva imali su važnu ulogu kako lokalno, tako i na široj europskoj sceni, poglavito nakon srednjeg vijeka. U 15. i 16. stoljeću su tiskari A. Paltašić i J. Zagurović bili plodni i cijenjeni pomorski stručnjaci koji su podučavali pomorstvo u Perastu od 1698. godine.

Sam grad Kotor je riznica umjetnosti i kulture s minuciozno izrađenim mramornim oltarima, ikonama, vrijednim slikama, umjetnički obrađenim srebrom, posrebranim i ukrasnim predmetima, te relikvijama, misnim ruhom i vezom, fragmentima fresaka, svjedočanstvima isprepletenih kulturnih utjecaja i povijesnih razdoblja. Vrijedni predmeti i dokumenti, uključujući prvu knjigu kotorskih notara iz 1326. godine čuvaju se u muzejima, crkvama i arhivima, posebno u Pomorskom muzeju Crne Gore i Povijesnom arhivu Kotora.

Ostala središta

Tijekom 17. i 18. st., istakla su se susjedna priobalna naselja Perast, Dobrota, Prčanj i Stoliv. U njima prevladava sekularna arhitektura palača sagrađenih u baroknom stilu. Perast je slikovit priobalni grad poznat po baroknim crkvama i palačama. Gradom dominira zvonik crkve Sv. Nikole iz 17. st., te

palače znamenitih pomoraca, trgovaca, gradskih i crkvenih velikodostojnika izgrađene na samoj obali. Vjerojatno su dva najkarakterističnija obilježja Perasta dva prelijepa otoka koji se nalaze ispred grada, Sv. Juraj s benediktinskom opatijom iz 9. stoljeća nastao prirodnim putem, te Gospa od Škrpjela, umjetni otok nastao nasipavanjem kamenom i potapanjem starih brodova ispunjenih kamenom oko male stijene (škrpjela). Narodni običaj „Fašinada” se još uvijek održava u Perastu. **Svake godine 22. srpnja** stanovnici Perasta donose kamenje u barkama i bacaju ga u more oko otoka kako bi ga dodatno nasuli. Istoimena crkva Gospe od Škrpjela iz 15.-18. stoljeća podignuta je na otoku i ukrašena veličanstvenim slikama Tripa Kokolje, čuvenog baroknog slikara iz Perasta.

Dobrota i Prčanj, bivša uporišta pomoraca, ratnika i trgovaca, poznata su po baroknim palačama iz razdoblja od 17.-19. stoljeća i crkvama Sv. Mateja iz 13.-17. stoljeća i Sv. Eustahija iz 18. stoljeća u Dobroti, te po vrijednim zbirkama slika, vezova i srebrnine. Crkva Sv. Tome podignuta je u Prčnju 9. stoljeću, a gradić je poznat i po veličanstvenoj crkvi Sv. Marije iz 18. stoljeća.

Područje Kotora obuhvaća i ribarska sela Muo i Orahovac, te mrežu ruralnih naselja u gornjem dijelu Boke (Gornji Stoliv, Morinj, Kostanjica, Škaljari). Neka od tih naselja, primjerice Gornji Stoliv, postojala su prije osnutka priobalnih naselja.

Osim jedinstvene prirode, arhitektonskog blaga i pokretne baštine, Bokokotorski zaljev ponosi se dragocjenom nematerijalnom baštinom (ples Bokeljske mornarice, „Fašinada”, legende, itd.), zahvaljujući kojima je područje postalo kulturni krajolik izuzetne svjetske vrijednosti.

Dobrota

MOSTAR

Stari most, Stolac, Blagaj i mlinice

Južno područje Bosne i Hercegovine obilježeno je bogatstvom, vrijednostima i raznolikošću arheološke i arhitektonske baštine, te kontinuiranim naseljavanjem koje na pojedinim mjestima seže do paleolitika. Mostar, Stolac, Počitelj, Ljubuški, Blagaj, Zavala i Blidinje među najznačajnijim su lokalitetima tog područja. U svakom je od njih prirodni položaj imao osobit utjecaj na urbanu morfologiju. Morfologija i autohtona arhitektura ovih gradova, nastalih na obalama rijeka Radobolje, Neretve, Bregave, Trebižata i Bune ili u blizini pećine Vjetrenica i ledenjačkih jezera Blidinje, svjedoče o stoljećima suodnosa čovjeka i prirode.

Stolac, mlinice i
vodopad rijeke Bregave

Blidinje, jezero i srednjovjekovna nekropola

Značaj pojedinih nabrojanih lokalitetima prepoznao je i UNESCO upisavši ih na Popis svjetske baštine (*World Heritage List*) ili na Popis kandidata (*Tentative list*).

Povijesna urbana područja Stolca, Počitelja i Blagaja, lokalitet pećine Vjetrenica u Zavali, te nekropola sa stećcima u Blidinju nalaze se na Popisu kandidata, a trenutno se razrađuje materijal za njihovo imenovanje. Opsežni konzervatorski radovi također se izvode na nekim lokalitetima poput Stolca i Počitelja.

Područje Starog Mosta starog grada Mostara

Lokalitet je upisan na UNESCO-v Popis svjetske baštine 2005. godine. Mostar je rezultat uzajamnog djelovanja prirodnih fenomena i ljudskog stvaralaštva tijekom dugog razdoblja. Univerzalne značajke kulturnih krajolika jugoistočne Europe predstavljaju sveopći fenomen koji predstavlja opće dobro cijelog čovječanstva. Kulturno – povijesnu vrijednost Mostara čini urbana aglomeracija nastala u 16. stoljeću oko Starog Mosta, u vrijeme kada je Otomansko Carstvo bilo na vrhuncu.

Povijesni grad Mostar koji premošćuje duboku riječnu dolinu Neretve razvio se u 15. i 16. stoljeću kao osmanski pogranični grad i tijekom razdoblja Austro – Ugarske u 19. i 20. stoljeću. Mostar je odavna poznat po svojim starim turskim kućama i Starom Mostu, po kojemu je i dobio ime. No, veći dio povijesnog grada i Stari Most, izgrađen prema projektu slavnog arhitekta Sinana, uništeni su tijekom sukoba 1990-ih godina. Područje oko Starog Mosta s predosmanskim, istočno osmanskim, mediteranskim i zapadnoeuropskim arhitektonskim oblicima izuzetan je primjer multikulturalnog urbanog naselja. Obnovljeni

Stari Most i stari grad Mostar simbol su pomirenja, međunarodne suradnje i suživota različitih kulturnih, etničkih i vjerskih zajednica.

S „renesansom“ Starog Mosta i njegove okolice obnovljena je i ojačana simbolička snaga i značenje grada Mostara, kao izuzetnog i univerzalnog simbola suživota zajednica različitog kulturnog, etničkog i vjerskog porijekla, ističući beskrajna nastojanja ljudske solidarnosti za postizanjem mira i snažne suradnje pred golemim katastrofama.

Mostar, Stari most

Povijesna jezgra Stolca

Stolac je smješten na području Hercegovine zvanom Humine, na turističkoj trasi koja presijeca Hercegovinu i povezuje planinsko zaleđe Bosne s obalnim područjima Bosne i Hercegovine, Dubrovnikom i Crnom Gorom.

Povijesna jezgra Stolca, čuvajući na malom prostoru jedinstvene kulturno – umjetničke i estetske vrednote, primjer je složene kulturno – povijesne i prirodne ambijentalne cjeline. Primjer je organske veze između arhitekture koju je stvorio čovjek i prirodne arhitekture, koja također otkriva da je ljepota lokacije bila odlučujuća u njenom planiranju i gradnji, što je princip često primjenjivan u gradnji srednjovjekovnih gradova.

Arhitektonsku cjelinu Stolca čini devet povijesnih slojeva: prapovijesno doba, ilirsko – rimsko doba, rani, zreli i kasni srednji vijek, **osmansko** razdoblje, **austrougarsko** razdoblje, te Prva i Druga Jugoslavija. Najvidljivija materijalna svjedočanstva gradskog krajolika otkrivaju obilje različitih utjecaja na arhitekturu grada, u srazu suprotnosti i sličnosti, zakonitosti i paradoksa, planiranja i savršene prirodnosti koji stvaraju složenu sliku ovog grada izuzetne i univerzalne vrijednosti.

Povijesno središte Stolca je otvoreno i lako razumljivo na prvi pogled, te nudi neobičnu priliku i kulturnu povlasticu promatranja utjecaja **čak četiriju carstava** (Rimskog, Bizantskog, **Osmanskog i Austro-Ugarskog**), triju kraljevina (Bosne, Mađarske i Jugoslavije), te triju velikih monoteističkih religija: kršćanstva (pravoslavnog i katoličkog), islama i judaizma, koji su stvorili najraznolikije arhitektonske stilove i običaje unutar kulturnih krugova koji se definiraju kao mediteranski, srednjoeuropski, zapadnoeuropski, bizantski,

Blagaj, tekija na rijeci Buni

balkanski i **osmanski**. Ipak, unatoč svoj toj raznolikosti, povijesna jezgra Stolca skladan je kulturno – povijesni spomenik individualnih obilježja koja su se stopila u jedinstvenu cjelinu.

Prirodna i arhitektonska cjelina Blagaja

Blagaj je jedna od najvrjednijih urbano – ruralnih struktura u Bosni i Hercegovini. Čini je prostorno i topografski samodostatna cjelina koja se od sličnih struktura razlikuje po razgranatosti, nepovezanoj urbanoj matrici, organski povezanoj samo položajem „čaršije“ kao središnjeg funkcionalnog elementa, te po utvrdi Stjepan gradu do koje su nekoć vodile dvije manje i jedna veća ulica.

Urbana struktura i organizacija Blagaja može se pratiti od srednjovjekovnih podgrađa utvrde koja su u **osmanskom** periodu pretvorena u „kasabu“ (grad), a potom u upravno središte. **Austrougarsko** razdoblje nije donijelo promjene u urbani razvoj Blagaja. Razdoblje između dva svjetska rata obilježila je stagnacija u razvoju grada, sve do 1961. godine kada je nagli porast broja stanovnika donio neplaniranu gradnju stambenih četvrti.

Analiza arhitektonske baštine i starih gradskih četvrti („mahala“) pokazala je da se građevine od veće spomeničke i ambijentalne vrijednosti nalaze na relativno skučenom prostoru duž rijeke Bune: od Lehine ćuprije do vrela Bune, te od Bunske i Harmana mahale do Džamijske ili Carske mahale (uz potok Bunska). U urbanoj matrici Blagaja mogu se uočiti istočnjačka i mediteranska obilježja, no samo je naselje rezultat utjecaja različitih čimbenika: prirodne konfiguracije terena i društveno-ekonomskih odnosa.

Arhitektonska baština mlinica

Rijeke su arterije urbanih područja Mostara, Stolca, Blagaja i Ljubuškog, u središtu svakodnevnog života njihovih stanovnika. Zajedničko obilježje tih urbanih područja smještenih na velikim rijekama njihova je pučka arhitektura mostova i mlinica – mlinova za brašno i stupa za valjanje i stupanje sukna. Suodnos ljudi i njihovog prirodnog okoliša koji je stvorio ove prirodne i arhitektonske cjeline svjedoči o posebnom načinu iskorištavanja prirodnih resursa koji je prije svega održiv. Način na koji su građevine smještene u prostoru svjedoči o težnji lokalnih graditelja da ih na najjednostavniji mogući način uklope u prirodno okruženje, bez nametanja ambijentu ili težnje da im se okoliš podredi. Način iskorištavanja vodenih tokova ne oštećuje prirodni okoliš i resurse već poštuje specifična obilježja i ograničenja njihovog okoliša.

Premda je nemoguće tvrditi kada su izgrađene prve mlinice u Hercegovini, vjerojatno su nastale već u kasnoj antici, no prvi dokumentirani izvori datiraju iz 1465. godine. Postojeće sačuvane mlinice datiraju uglavnom iz 18. ili 19. stoljeća, ali su izgrađene na mjestima starijih građevina koje je uništila rijeka izlivena iz korita ili koje su bile namjerno srušene radi gradnje većih mlinica. Njihov položaj uvjetovan je isključivo snagom vodene struje: izgrađene su gdje struja nije prejaka već pruža stalan izvor energije za pogon mlinskih kola.

Većina mlinica pripada istom tipu građevine, bez većih razlika u konstruktivnom sustavu. Način gradnje bio je u potpunosti podređen njihovoj namjeni: lišene su bilo kakve suvišne dekoracije. Većina mlinica ima jedan kat izgrađen preko rijeke, a gotovo su uvijek prekrivene krovom na dvije

Mostar, mlinica

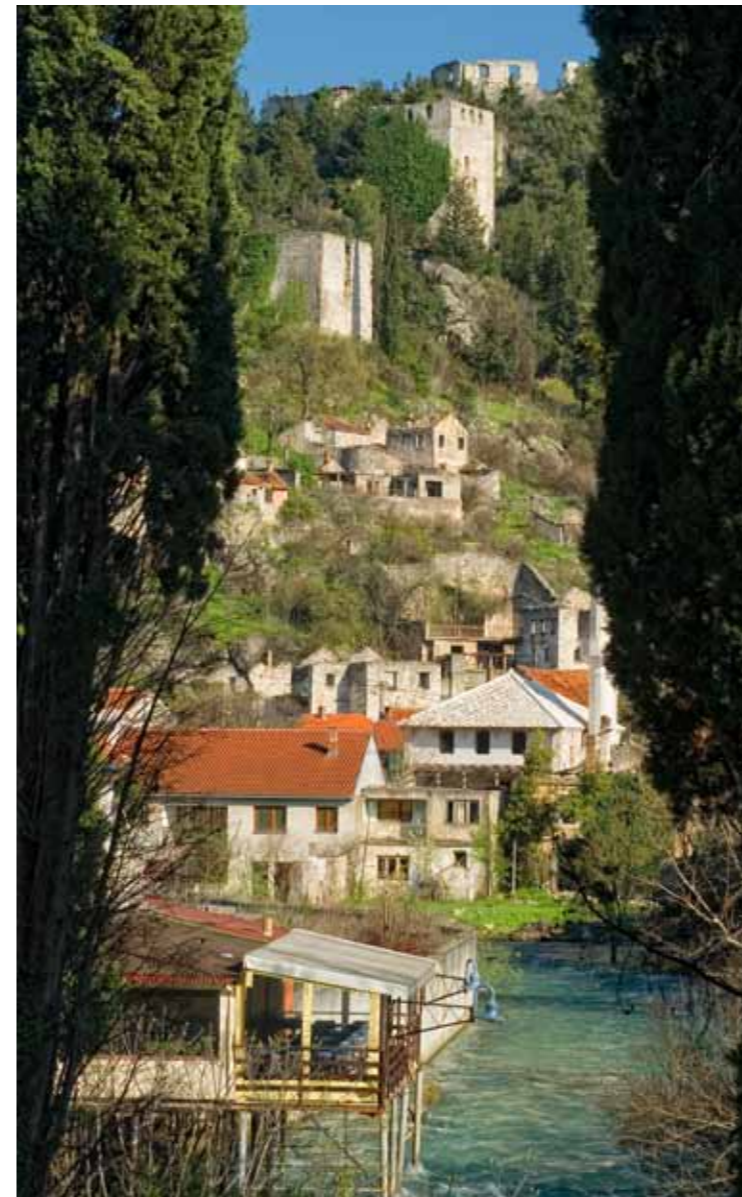

vode. Gledane s **nizvodnog položaja**, zbog **uvjetovanosti** radom mlinskog kola, odaju dojam dvokatne građevine, s gornjim katom oslonjenim na lukove prizemlja.

Unutrašnjost mlinice čini jedinstven prostor u kojem se nalazi **mlinski kamen**. Dužina zdanja ovisi o broju kola, to jest o broju lukova na kojima mlinica stoji nad rijekom. Mlinice na rijekama Radobolja, Trebižat, Bregava i Buna veće su od ostalih mlinica u Bosni i Hercegovini, sa šest do jedanaest mlinskih kola. Kola su postavljena u pravilnom razmaku, a njihov se ritam odražava i na vanjštini u rasporedu lukova. Sve mlinice, osim jedne, imaju vodoravno kolo. Neke mlinice izgrađene na prijelazu 19. u 20. stoljeće

imaju gornji kat, korišten kao stan ili privremeni smještaj (takvi se mlinovi nalaze na rijeci Trebižat u Ljubuškom).

Mlinice su bez iznimke građene kamenom, a uglovnici, okviri prozora i vrata i lukovi izrađeni su od fino klesanog kamena. Prekrivene su krovom na dvije vode gotovo bez iznimke (samo jedna mlinica na rijeci Trebižat ima krov na četiri vode). Jednostavna drvena gredna krovna konstrukcija prekrivena je kamenim pločama, iako su one na mnogim mlinicama zamijenjene kanalicama. Tek nekoliko mlinica izrađenih u 20. stoljeću ima ravne krovove. Jedna ili dvije opremljene su novom tehnologijom budući da su izgrađene kao parni mlinovi (jedan takav primjerak nalazi se u Mostaru).

Stolac, mlinice

Nakon Prvog svjetskog rata, broj mlinica u Bosni i Hercegovini naglo opada, kao izravna posljedica **nestanka** njihova gospodarskog značaja i uvođenja modernih mlinova na električni pogon. Mlinice ugrožava prvenstveno nebriga nakon njihovog zatvaranja, što je izravna posljedica promjene vlasništva, ostavljajući ih bez skrbnika koji bi o njima brinuo ili ih koristio. Osjetljive su također na nepostojeći ili loše planirani razvoj i na izostanak prepoznavanja njihove vrijednosti i potencijala.

Opasnosti kojima su izložene mlinice, kao i njihovo izrazito loše stanje, ali izvanredna vrijednost nameću nam obvezu poduzimanja svih mogućih mjera za njihovo očuvanje. Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika obnavlja dvije mlinice u Mostaru i dvije u Stolcu kao dio kampanje za promociju vrijednosti i značaja pučke arhitekture. Njihova obnova nameće osnovne konzervatorske zahvate i vraćanje u funkciju.

Mostarske mlinice smještene su na rijeci Radobolji. Jedna od njih, koja se zapravo sastoji od dva mlina, jedinstvena je po svojoj jasno čitljivoj povijesnoj složenosti, sa starijim mlinom iz 18. stoljeća i mlađim iz 20. stoljeća, te činjenici da predstavlja jedini primjer parnog mlina s ravnim krovom u Mostaru i okolici. Druga, manja mlinica, tipična je vodena mlinica smještena veoma blizu Starog Mosta, UNESCO-vog lokaliteta svjetske baštine.

U Stolcu se također obnavljaju dvije mlinice, obje na rijeci Bregavi i obje tipični primjeri velikih stolačkih mlinica, jedna s osam, a druga sa sedam mlinskih kola. Elezovića mlinica koja sadrži i mlinarev stan koristila se do 20. stoljeća. Od Podgradske mlinice sačuvani su samo temelji.

PIRAN

Grad na morskoj pjeni

Piran sa svojom starom gradskom jezgrom i solanama predstavlja važan spomenik bogate arhitektonske baštine i jedinstvenog solanarskog kulturnog krajolika koje su i danas u pogonu. Proizvodnja se temelji na tradicionalnom uzgoju. Institut za mediteransku baštinu Znanstveno - istraživačkog centra **Primorskog Sveučilišta**, u suradnji s Općinom Piran i drugim ustanovama za zaštitu baštine, pripremaju stručnu podlogu za nominaciju grada Pirana i njegovog prirodnog okoliša na UNESCO.

Piranski poluotok ima vrlo povoljan položaj – planinski greben na sjevernoj strani štiti ga od bure, strma padina i zaljev na istočnoj strani omogućavaju dobar pregled nad jednim prilazom s kopna, stoga je bio naseljen već u prapovijesti. U pličinama oko Rta Madona pronađen je kameni bodež iz brončanog doba, a na starom gradskom trgu pronađeni su nalazi iz srednjeg brončanog doba.

Piran, pogled grada sa zidina

Piranska je obala u razdoblju rimske vladavine bila posuta maritimnim vilama koje su vjerojatno povezivale gospodarsku proizvodnju većih posjeda, istovremeno služeći pomorskim vezama sjevernog Jadrana. U Piranu su pronađeni brojni dokazi naseljavanja iz vremena kada je to područje bilo dijelom rimske Desete regije. Tijekom burnog razdoblja kasne antike, stanovnici su potražili utočište u lakše branjivim zaklonima duž obale. Strateški položaj Piranskog poluotoka došao je tada ponovno do izražaja, stoga je Piran ubrzo gusto naseljen.

Povijesni podaci

Piran se u pisanim izvorima prvi put spominje u 7. stoljeću zajedno s drugim istarskim gradovima (*Ravennatis Anonymi Cosmographia*). Čini se da se život u gradu odvijao kontinuirano, mijenjajući samo vlast: u 7. stoljeću pod bizantskom je vlašću, u drugoj polovini 8. stoljeća zajedno s Istrom potpao je pod franačku vlast, 952. godine uključen je u Njemačko Carstvo kao dio Furlanske Marke. Nakon 1209. akvilejski je patrijarh postao istarski markgrof i vladar. Razdoblje relativne samostalnosti završilo je 1283. godine kada je Piran potpao pod venecijansku vlast. Dugo, mirno i povoljno razdoblje venecijanske vladavine završilo je 1797. propašću Mletačke Republike. Nakon toga Istra i Piran postaju dijelom *Küstenlanda* u sklopu Austrijskog Carstva, odnosno *Austro-Ugarske Monarhije* sve do 1918. Po završetku Prvog svjetskog rata, to je područje pripojeno Kraljevini Italiji. Grad je nakon Drugog svjetskog rata bio dio Zone B Slobodnog teritorija Trsta (1947.-1954.), a u okviru Londonskog memoranduma pripojen je Jugoslaviji. Nakon 1991. godine, u sastavu je Republike Slovenije.

Piran, venecijanska palača

Piran,
Minoritski samostan

Staro romansko stanovništvo održalo se unutar snažno utvrđenog grada unatoč slavenskim doseljenicima u zaleđu, te je slično kao i u drugim gradovima zapadne Istre stoljećima živjelo prema venecijanskim običajima i govorilo venecijanskim narječjem. Ime grada također se nije znatno mijenjalo: latinski *Pyrrhanum*, između 670. i 1282. javlja se kao *Piranum*, *Piranon*, *Pyranum*, kasnije *Pirano*, lokalno se naziva *Piramin*, a na slovenskom Piran. Tumačenje prema kojem riječ *Piranom* potječe od grčke riječi *pyr* (vatra ili svjetionik) čini se najizglednijim.

Urbana povijest

Jezgra naselja bila je od prapovijesti na grebenu. Tu se nalazio i kaštel akvilejskog *gastalda* i glavna gradska crkva Sv. Jurja. Grad se izvorno razvio na području oko Rta Madona, a središte mu je bio trg *Piazza Vecchia* na kojem se nalazila stara komunalna palača u razdoblju vladavine akvilejskih patrijarha. Istovremeno je podignut prvi od danas vidljivih pojasa zidova. Takav ranosrednjovjekovni obris s niskim građevinama uz morsku obalu, dvije uzdužne ulice i središnjim trgom do danas čini osnovnu urbanu matricu.

Za vladavine Republike Venecije, grad se počeo širiti izvan jedinih kopnenih gradskih vrata *Porta campo* prema području luke (današnji Tartinijev trg) i padini brežuljka iznad nje. Početkom 14. stoljeća, na području unutarnje luke (*mandrač / mandracchio*), nasuprot crkve Sv. Petra (podignute 1272.) izgrađeni su nova komunalna palača i druge važne građevine uz nju: **fontik**, *loggia* i prve palače. Piran kakvim ga danas znamo rezultat je graditeljskih pothvata uglednih obitelji koje su isticale svoj društveni položaj gradeći kuće i palače bogato urešenih prozora i portala, kojima se i danas možemo diviti na nekim kućama.

Kako se širio prema kopnu, grad je opasan višestrukim zidinama, postupno uklopivši i nove gradske četvrti poput *Marciane* koje su rasle izvan zidina. Prvi i drugi pojas zidina postupno su uzidani u građevne strukture, međutim, monumentalne treće i četvrte zidine izgrađene između 1470.-1534. na padinama *Mogorona* još uvijek **oblikuju** karakterističan obris grada. Sačuvano je sedam gradskih vrata: *Porta Muglia* (13. stoljeće), *Porta Campo* (15. stoljeće), *Porta Dolfina* (1483.), *Prima Porta di Raspo*, *Seconda Porta di Raspo*, *Porta Marziana*, *Porta San Giorgio*.

Bogata graditeljska aktivnosti u 16. stoljeću odražavala je bogatstvo grada. Župna crkva Sv. Jurja temeljito je pregrađena između 1590. i 1637. godine. Izgrađena je nova osmerokutna krstionica Sv. Ivana Krstitelja koja je zadržala neke elemente starije građevine poput krstioničkog zdenca iz starijeg romaničkog zdanja. Franjevački samostan s klaustrom također je znatno pregrađen. Osim sakralnih građevina, grad je tijekom 16. i 17. stoljeća obogaćen s više značajnih privatnih i profanih građevina koje nose stilska obilježja renesanse i baroka. U tom se raz-

doblju grad proširio i razvio ponajviše u obalnom dijelu uz luku *Magnarolla*, te izvan posljednjih gradskih zidina gdje se razvila nova gradska četvrt *Borgo*.

Nakon proglašenja Trsta slobodnom lukom 1719. godine, novi je gospodarski rast zahvatio i udaljeni Piran potaknuvši gradnju niza monumentalnih neoklasicističkih građevina oko unutarnje luke. Konačni oblik grad je **dobio** nakon zatrpavanja unutarnje luke, čime je stvoren prostor za širok gradski trg s veličanstvenom Gradskom vijećnicom i skulpturom čuvenog violinista i skladatelja Giuseppea Tartinija rođenog u Piranu.

Novi gospodarski zamah u 18. i 19. stoljeću odrazio se u Piranu poglavito u nizu novih zdanja uz novu i veću vanjsku luku i izvan nje prema predjelu *Fornace*, kao i u arhitektonskom poduzetništvu.

Saline

Solarstvo, pomorski transport i trgovina solju bile su **od ranog srednjeg vijeka najznačajnije gospodarske djelatnosti u Piranu**, što se odrazilo u privilegijama i **obvezama povlastica i poreza** u prvom gradskom statutu. Nakon potpadanja istarskih gradova pod Republiku Veneciju, trgovinu i distribuciju soli nadgledao je venecijanski dužnosnik, nadzirujući monopol u trgovini solju. Premda je Kopar preuzeo vodstvo s obzirom na položaj glavne luke, piranska je trgovina došla u dodir sa širim europskim prostorom i **Bliskim Istokom**. Trgovci su stizali iz Kranjske, Koruške, Štajerske, s Krasa i iz Furlanije, iz Nizozemske, pa čak iz Turske.

Piran, Tartinijev kip
na glavnom trgu

Geološki uvjeti u piranskom zaleđu, na naplavnim ravninama Strunjana, Lucije i Sečovlja, visok postotak soli u Tršćanskom zaljevu, klimatski uvjeti (velik broj sunčanih dana, povoljni vjetrovi) bili su vrlo pogodni za izgradnju solana.

Tradicionalno solinarstvo dobilo je novi zamah krajem 14. stoljeća kada je uzgojen novi površinski sloj od mikroorganizama, algi, sadre i salinarskog blata **zvanog petola pomoću kojeg se u Piranu** proizvodila snježno bijela sol u Piranu. Za vrijeme zimskog održavanja, izvodili su se radovi na kanalima i njihovim rubovima, kao i u skladištima gdje se spremala žetva soli i gdje su u vrijeme berbe živjele obitelji solara. Radovi su u solanama uobičajeno započinjali u ožujku kada su se čistile *canalete* – kanali oko bazena za isparavanje i obnavljala *petola* na nasipima, kućama i posebice *cavedinima* – najmanjima od bazena za kristalizaciju u kojima se odvijala proizvodnja i berba soli.

Građani Pirana, kao i doseljenici iz obližnjih naselja, započinjali su sezonu berbe **skupnim preseljenjem** u solane 23. travnja na dan Sv. Jurja, gradskog zaštitnika. Sezona je završavala na blagdan Sv. Bartolomeja 24. kolovoza kada su se vraćali svojim kućama nakon mise zahvalnice.

Tradicionalna migracija stanovništva obitelji solara napuštena je zbog modernizacije proizvodnje pod austrijskom upravom. Ruševine solanskih kuća u napuštenom području sečovljanskih solana i danas nas podsjećaju na višestoljetni način života, dajući krajoliku karakteristična i prepoznatljiva obilježja. Muzej solarstva sačuvao je i obnovio tehnološki čistu proizvodnju soli u venecijanskoj tradiciji, s izvornim omjerima slanih polja, izvornim proizvodnim postupkom, te skladištenjem u obnovlje-

Sečovlje-Fontanigge,
vodená pumpa na vjetar

nim solanskim kućama. Na dijelu sečovljanskih solana zvanim *Lera* i u Strunjanu početak 20. stoljeća donio je modernizaciju proizvodnje redistribucijom bazena, motornim pumpama i transportom po uzoru na rudarsku tehnologiju, premda se proizvodnja soli i dalje temelji na tradicionalnim materijalima, od *cavedina* izgrađenih od solanskog blata do površinske kore *petole*. Sol se proizvodi isključivo uz pomoć sunca, vjetra i morske vode. Niz proizvoda poput *cvijeta soli* i *aqua madre* (visoko koncentrirane slanice) među najboljim su proizvodima u industriji soli.

Ekosustav

Područje solana u Strunjanu i Sečovlju posebno je zaštićeno kao park prirode, budući da je nastanjeno rijetkim, ugroženim i posebnim biljnim i životinjskim vrstama. Drugim riječima, tipični solanski ekosustav nastao je dugotrajnim ljudskim djelovanjem. U Strunjanu posebno obilježje parku daju visoki pješčenjački klifovi, dok se u Sečovlju na napuštenom dijelu prostire močvara iznimne krajobrazne i ekološke vrijednosti.

U solanama uspijevaju halofilne biljne vrste kojima je neophodna visoka koncentracija soli; mjestimice se mogu vidjeti pravi halofilni travnjaci, dok su stijenke solanskih kanala, nasipi bazena i brana obrasli vegetacijom karakterističnom za pojedinačni habitat, koja uz to pruža utočište nekim vrstama pčela, na primjer solanskoj pčeli (*Pseudapis bispinosa*), te za više vrsta biljojednih kukaca. U trstenjaku prebiva cvrčak (*Caliscelis wallengreni*), te jedan od najmanjih sisavaca na svijetu, patuljasta rovka (*Suncus etruscus*), primorski gušter (*Lacerta sicula*) i manji oštrouhi šišmiš (*Myotis blythi*). Slani bazeni stanište su račića

Sečovlje-Fontanigge,
Cavedini – solane

slaništara (*Artemia salina*), dok su plićaci dom mnogobrojnih ptica, od kojih se neke gnijezde u solanama; među njima se može primijetiti mala bijela čaplja (*Egretta garzetta*), simbol parka prirode Sečovlje.

Piranske solane rezultat su rada ljudskih ruku i tisućljetne tradicije. Od brojnih solana na sjevernom Jadranu, samo su one u Strunjanu i Sečovlju sačuvane u izvornom opse-

gu i proizvodnji. One nisu samo povijesni, gospodarski, tehnički, krajobrazni i estetski spomenik, već predstavljaju dobar primjer baštine uronjene u suvremeni život.

EUFRAZIJANA U POREČU

Katedrala biskupa Eufrazija

Rimski *Parentium*, danas Poreč, osnovali su Rimljani na poluotoku koji je već ranije bio sporadično naseljen. Mali rimski grad je imao pravilnu kvadratičnu mrežu ulica, karda i dekumana, koje su oblikovale blokove stambenih i javnih građevina. Forum je bio na vrhu poluotoka, a na sjevernoj strani je u 3. stoljeću oblikovan ranokršćanski sklop koji je u 4. stoljeću dobio formu prave javne crkve. Porečki biskup Eufrazije je sredinom 6. stoljeća temeljito preuređio tadašnji katedralni sklop i veliku baziliku opremio raskošnim zidnim mozaicima.

Poreč, Eufrazijeva bazilika, panorama

Sklop Eufrazijeve bazilike upisan je na UNESCO-v popis svjetske baštine 1997. godine. Postupak argumentiranja razloga zbog kojih Eufrazijana zauzima jedinstveno mjesto među svjetskim spomenicima iste vrste iz istoga razdoblja bio je dugotrajan. Nije bilo teško opisati porečku katedralu, ali je bilo potrebno uvjerljivo i nedvosmisleno obrazložiti po čemu je ona jedinstvena. Značaj spomenika nije samo u njegovoj estetskoj vrijednosti, koja se doživljava kroz izgled, nego i u dokumentarnoj, povijesnoj vrijednosti

cjeline i svakog pojedinog detalja, a suvremena valorizacija spomenika vodi računa i o tome da sve strukture, uključujući i one nevidljive (kao što su unutrašnja građa zidova, temelji, slojevi žbuke, arheološki ostaci, tragovi faza gradnje...) imaju dokumentarnu i znanstvenu vrijednost. Tome možemo pridodati i način korištenja spomenika, koji je i danas sukladan izvornoj namjeni.

Poreč, Eufrazijeva bazilika,
mozaik apside

Prije Eufrazija

Prije Eufrazijeve pregradnje postojale su barem dvije faze ranokršćanskih građevina na istom mjestu. Prva javna crkva potječe iz 4. stoljeća i njezini su ostaci sačuvani sjeverno od Eufrazijeve bazilike. To je bila građevina s tri nejednake četvrtaste dvorane s podnim mozaicima, od kojih su dijelovi sačuvani do danas. Na mozaicima je sačuvano nekoliko donatorskih natpisa koji govore koliko su pojedini pobožni vjernici doprinijeli njihovoj izradi. Dio sjeverne dvorane vjerojatno je služio kao krstionica. U crkvu se ulazilo kroz narteks sagrađen na dijelu prostora Karda - ulice koja je vodila do sjevernih gradskih vrata. I danas se može sagledati uska veza između rimskog urbanog sustava i položaja katedrale. Najstarija crkva zauzimala je prostor u uglu jedne od sjevernih gradskih insula, na mjestu rimskih profanih građevina. Starija historiografija interpretirala je dio struktura rimskih kuća kao ostatke tajne kršćanske bogomolje iz 3. stoljeća (*domus ecclesiae*), sve povezujući s podacima iz natpisa koji spominje prijenos tijela biskupa Maura, čijim je zagovorom obnovljena prvotna crkva (*primitiva ecclesia*). Prema tim tumačenjima skrivenoj crkvi pripadalo je polje mozaika s prikazom ribe kao tajnog kršćanskog simbola. Natpis na kojem se spominje biskupa Maura čuva se u bazilici.

Sredinom 5. stoljeća prva je crkva radikalno preuređena i povećana. Tu fazu katedralnog sklopa nazivamo Predeufrazijanom. Sastojala se od dvije paralelne trobrodne bazilike, međusobno odijeljene manjim prostorijama i cisternom. Ispred pročelja obiju bazilika protezao se dugački narteks s mozaičnim podom (motiv riblje kosti). Velika bazilika (južna) tlocrtno se poklapa sa sadašnjom bazilikom, osim u istočnom dijelu gdje je završavala ravnim zidom. Podni mozaici Predeufrazijane sačuvani su ispod poda sadašnje

Poreč, Eufrazijeva bazilika,
atrij i pročelje crkve

Poreč, Eufrazijeva bazilika,
bizantski kapitel

crkve (Eufrazijeve bazilike). U svetištu je bio *sinthronos* – polukružna klupa za svećenike i biskupa. Mozaički tepisi Predeufrazijane mogu se djelomično vidjeti kroz otvore koji postoje na podu sadašnje crkve. Manja bazilika Predeufrazijane sačuvana je u arheološkim ostacima dijelova trijumfalnog luka i početka arkature uz njega. U razdoblju ranog srednjeg vijeka ta je crkva bila reducirana na prostor srednjeg broda, a u apsidu je postavljen veliki kameni sarkofag pod arkosolijem i zidani oltar uz njega. U drugoj fazi ranosrednjovjekovne adaptacije apsida je pregrađena umetanjem triju malih upisanih apsida. Tokom 14. stoljeća ovaj je prostor uređen za sakristiju. Na zidovima se vide ostaci fresaka gotičkog stila iz tog razdoblja. Sklopu Predeufrazijane pripada do danas sačuvana osmerostrana krstionica s ukopanim šesterostranim krsnim zdencem. Između krstionice i velike bazilike nalazilo se dvorište – atrij, a oko krstionice postojao je poligonalni ophod.

Eufrazijeva bazilika

Velikim radovima biskupa Eufrazija (sredina 6. st.), koji na položaj biskupa u Poreču dolazi nakon justinijanske rekonkviste ovih područja, katedrala je temeljito preuređena. Velika bazilika dobila je novo svetište s apsidama, kolonadu i dekoraciju, izgrađena je memorijalna kapela, novi atrij i biskupska palača. Manja bazilika i krstionica ostaju sačuvani unutar novog sklopa. Biskup Eufrazije opremio je baziliku mramornim stupovima s raskošnim kapitelima i liturgičkim namještajem od prokoneškog mramora. Naročito se ističe serija kapitela raznorodnih oblika: korintski s nizovima bodljikavog akantusa, u obliku prizmatične košare, dvozonski s fantastičnim životinjama na uglovima. Oltarna ograda restaurirana je u pretpostavljenom izvornom obliku od sačuvanih fragmenata. Pluteji oltarne ograde ukrašeni su simboličkim kompozicijama u kojima su zastupljeni križevi, Kristov monogram, rogovi obilja, jelenovi koji piju iz kantarosa. Veliki broj ulomaka oltarne ograde i monumentalne propovjedaonice izložen je u atriju i lapidariju. Arhitektonska plastika i namještaj pokazuju osobine bizantske skulpture iz sredine VI. stoljeća i vjerojatno su nastali u carskim klesarskim radionicama u Grčkoj, te su kao gotov proizvod dopremljeni u Poreč. U lukovima sjeverne arkature izvrsno je sačuvana izvorna dekoracija izvedena u štuku s bogatim repertoarom geometrijskih i biljnih motiva unutar kojih su ptice i rogovi obilja. Ostaci štukature iz istog vremena vide se i unutar prozora na zapadnom pročelju.

Novo troapsidalno svetište u potpunosti je bilo pokriveno velikom mozaičkom kompozicijom. Ikonografski program glavne apsida sastoji se od prikaza Krista s apostolima na trijumfalnom luku, niza medaljona s portretima svetica u trijumfalnom luku i velikih slika u samoj apsidu. U kaloti

Poreč, Eufrazijeva bazilika,
podni mozaik

Poreč, Eufrazijeva bazilika,
mozaik s motivom ribe

je prikazan Krist kojega drži Bogorodica na prijestolju, sa strane su anđeli i sveci mučenici. Natpisom je istaknut Sv. Mauro, gradski zaštitnik. U pratnji svetaca i anđela prikazani su biskup Eufrazije s modelom bazilike u rukama, đakon Klaudije i njegov sin Eufrazije.

U cijeloj širini apside prostire se, u četiri retka bijelih slova na plavoj pozadini, veliki natpis koji govori kako je crkva „iz temelja“ dao podići Biskup Eufrazije jer je „stari hram“ bio ruševan i bez ukrasa.

U donjem registru nižu se prikazi Navještenja i Vizitacije, likovi sv. Zaharije i sv. Ivana Krstitelja. Istaknutim vijencem od štuka mozaik je odijeljen od dekoracije u prizemnom dijelu apside koja se sastoji od niza četvrtastih polja izvedenih u tehnici raznobojnog *opus sectile*. U njihovoj izradi korištene su pločice mramora i stakla u više desetaka boja. Posebni svjetlosni naglasak daju površine ispunjene sedefom. Pri dnu apside u potpunosti je sačuvana izvorna mramorna klupa za kler s biskupskim prijestoljem. U bočnim apsidama sačuvani su samo dijelovi mozaika u kaloti, s prikazom Krista koji polaže mučeničke krune na glave svetaca.

Atrij Eufrazijane ima oblik kvadriportika s trolukom i parom stupova na svakoj strani. Stupovi i kapiteli istog su načina izrade kao oni u bazilici, osim dva stupa sa sjeverne strane koji su kopije iz 19. stoljeća. Iz atrija se vidi glavno pročelje bazilike koje je u svom gornjem dijelu imalo mozaičke prikaze. Taj rijetki primjer mozaičke slike na vanjštini crkvene građevine je dosta propao. Od originala su sačuvane tek pojedine kockice i udubine gdje su bile one koje su otpale. Bolje sačuvani, donji dio mozaika na fasadi pretjerano je restauriran krajem 19. stoljeća.

Sjeverno od apside bazilike nalazi se manja građevina, također sagrađena u doba biskupa Eufrazija. To je *cella trichora*, koja se sastoji od presvođenog prostora trolisnog oblika, ispred kojega je elipsoidno predvorje. Vjerojatno je sagrađena kao mauzolej. U *celli* su sačuvani dijelovi višebojnog mozaika iz 6. stoljeća, a u sredini prostora smješten je veliki mramorni sarkofag – relikvijar iz 1247. godine u kojemu su bile smještene relikvije porečkih svetih zaštitnika Maura i Eleuterija.

Biskupska palača

Biskupija je sagrađena sjeverno od atrija. To je jednokatna građevina s velikom središnjom dvoranom na prvom katu. Na sjevernoj strani prostori su opremljeni polukružnim apsidama od kojih je srednja puno veća. Vrlo je dobro, u cijeloj visini, sačuvana velika dvorana. To je ceremonijalna dvorana biskupa Eufrazija iz koje je on upravljao dijecezom i gradom, izvrstan primjer hijerarhijski organiziranog i orijentiranog prostora. Četvrtasta dvorana osvijetljena je nizom prozora pod samim stropom (u jednom prozoru sačuvana je izvorna kamena tranzena), a veliku apsidu obasjava svjetlo iz pet velikih, niže postavljenih, prozora. Sačuvan je središnji troluk – *tribelon* – ispred velike apside.

Zgrada porečke Biskupije također je rezultat građevne aktivnosti biskupa Eufrazija sredinom 6. stoljeća. Predstavlja jedini sačuvani primjer građevine takve funkcije iz ranokršćanskog doba. U manjoj prostoriji, s istočne strane, mogu se vidjeti promjene koje su ovi prostori tokom stoljeća doživjeli: oni su pregrađivani, otvarani su i zatvarani otvori, mijenjana je obloga zidova, ali je zidna struktura izvornih, nosivih zidova ostala uglavnom izvrsno sačuvana. U salonu na zapadnoj strani sačuvana je barokna štukatura i oslik iz vremena biskupa Polesinija iz kraja 18. stoljeća.

U restauriranoj zgradi Biskupije sada je uređen crkveni muzej. Tu su izložene lapide i nalazi iz dugogodišnjih arheoloških istraživanja: brojni fragmenti izvornih podnih mozaika iz 4. i 5. stoljeća, ulomci skulpture iz 2-6. st., ulomak podnog mozaika s prikazom ribe (znak Krista) koji potječe iz poda prve bazilike iz 4. stoljeća, prednja strana oltara biskupa Eufrazija izrađenoga u prokoneškom mramoru sa simboličnim reljefima i natpisom, te monolitna biskupska katedra iz 8. stoljeća koja potječe iz sjeverne crkve.

Na prvom katu, u prostorijama nekadašnje biskupske rezidencije iz 18. stoljeća, izložene su umjetnine koje dijelom potječu iz katedrale, a dijelom iz napuštenih crkava diljem Porečke i Pulske biskupije. Tu su romanička raspela, gotička i renesansna drvena skulptura, poliptih Antonia Vivarinija iz 1440., triptih Antuna iz Padove iz 1529., primjeri liturgijske odjeće i srebrnine.

Kompleks Eufrazijane je od 6. stoljeća doživio vrlo male izmjene. Tokom srednjeg vijeka napuštena je i porušena manja bazilika. Izgled prezbiterija Eufrazijane donekle je izmijenjen 1267. kada je postavljen četvrtasti ciborij ukrašen mozaikom. Sredinom 19. stoljeća bazilika je bila nespretno proširena dodavanjem dviju bočnih kapela koje su uklonjene tijekom restauratorskih radova u razdoblju između dva svjetska rata. U obliku kako je danas sačuvan ovo je vjerojatno najbolje sačuvani ranokršćanski katedralni kompleks na svijetu.

RAVENNA

Vrhunsko umijeće mozaičke umjetnosti

Ravenna je proglašena UNESCO-*vim lokalitetom svjetske baštine* kada je 1996. godine osam njenih spomenika iz 5. i 6. stoljeća dodano na UNESCO-*v Popis svjetske baštine (World Heritage List)*. Ranokršćanski spomenici Ravenne smatraju se svjetskim blagom iz slijedećih razloga: „Lokalitet posjeduje iznimnu univerzalnu vrijednost od izuzetnog značaja zbog vrhunskog umijeća mozaičke umjetnosti u njenim spomenicima, kao i zbog presudnog svjedočanstva o umjetničkim i vjerskim vezama i dodirima u važnom razdoblju europske kulturne povijesti.“

Ravenna, Teodorikov mauzolej

Ravenna,
Bazilika sv. Vitalea

Bazilika *San Vitale*

Bazilika iz 6. stoljeća predstavlja jedan od najznačajnijih spomenika ranokršćanske umjetnosti u Italiji. Gradnja je započela za vladavine Gota u vrijeme biskupa **Eklesija** 527. godine, a dovršio ju je nakon bizantske rekonkviste biskup Maksimijan, koji ju je i posvetio 17. svibnja 548. Presudan je istočnjački utjecaj: bazilika nema tri broda već centralnu osmerokutnu osnovu nadsvođenu velikom kupolom. Čudesni ishod jedinstven je u svijetu po načinu na koji se smjelost konstrukcije i dekorativna uloga mozaika međusobno dopunjavaju.

U unutrašnjosti bazilike pogled u visinu privlače veličanstveni mozaički ukrasi u apsidi i izvanredni prikazi carskog bračnog para Justinijana i Teodore, vladara Bizantskog Carstva, s njihovim dvorom. Niti u jednom drugom književnom tekstu, ni na jednom drugom mozaiku u cijelom Justinijanovom i Teodorinom carstvu nije ostvareno jedinstvo i savršenstvo stila sjedinjeno s uzvišenošću političke i vjerske misli kao u ciklusu mozaika u apsidi i svetištu bazilike San Vitale.

Veličanje njihove carske vladavine nije ograničeno samo na dva polja s Justinijanom i Teodorom. U luku apsida objedinjena je politička i vjerska dimenzija.

U svetištu je prikazano jedinstvo Crkve i carstva, te carstva i svećenstva, a iznad luka apsida između simboličkih gradova Jeruzalema i Betlehema simboličko sunce nosi u svom središtu slovo Alfa, ideološki prizivajući Krista stvoritelja kozmosa i povijesnog svemira.

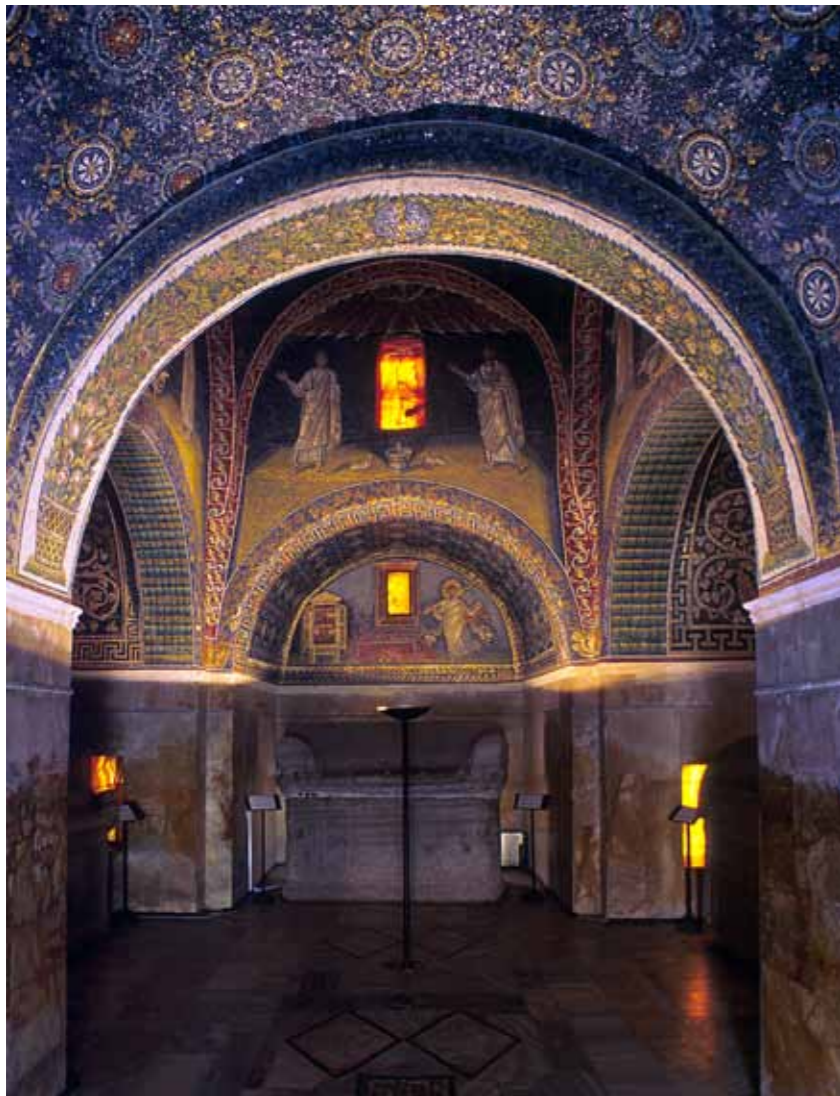
Mauzolej Galle Placidije

Struktura i prizori u mauzoleju carice Galle Placidije podsjećaju na život i smrt jedne carske princeze iz 5. stoljeća koja je bila duboko upletena u povijest carstva svog oca **Teodozija** Velikog. Kao kći, sestra, supruga i majka careva Galla **Placidija** je vladala Zapadnim Rimskim Carstvom. Sredinom 5. stoljeća dala je sagraditi ovaj maleni mauzolej. Njegova je vanjština skromna u suprotnosti s veličanstvenom **unutarjom** dekoracijom. Bezbrojne zvijezde u kupoli ostavljaju dubok dojam na maštu i senzibilnost posjetitelja Ravenne.

Premda po centralnom tlocrtu s jednim ulazom, završetku krova i skromnoj vanjštini nalikuje velikim poganskim mauzolejima, unutrašnjost ovog mauzoleja u potpunosti je prekrivena kršćanskim simbolima besmrtnosti i vječnog života. Za Gallu Placidiju slava kršćanskog Rimskog Carstva bila je izražena u obliku križa, stoga mauzolej ima oblik latinskog križa, što je i središnji simbol mozaika u središtu svoda. To je nebeski križ što sja među zvijezdama na nebu, nebu vječnog spasenja, nebu **Kraljevstva** Božjeg. Rajski svod velikog ulaza sa simbolima svjetla zorno prikazuje osnovni motiv koncepta shvaćanja ravenkog biskupa Petra **Krizologa** i Galle Placidije **o putu** kršćana do zaslužene vječnosti.

Neonijeva (katolička) krstionica

Krstionica je najstariji ranokršćanski spomenik u Ravenni. Izgrađena je po nalogu biskupa Neona u drugoj polovini 4. stoljeća. Unutrašnjost je ukrašena sjajnim mozaicima koji nose jasne tragove helenističko – rimskog utjecaja. Posebno su značajni ciklusi mozaika obogaćeni divnim

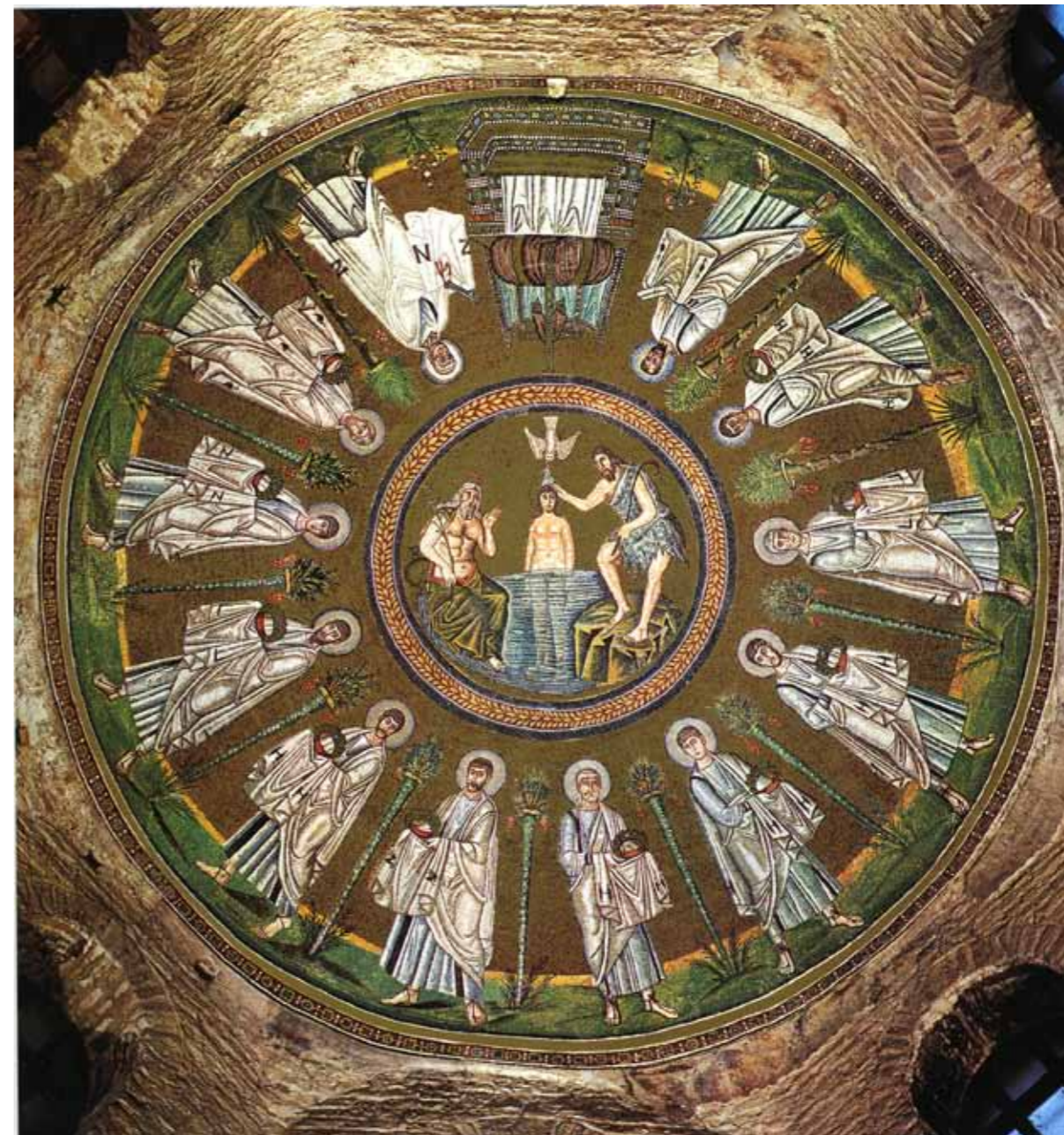

Mauzolej Gale Placidije, unutrašnjost

štukaturama koje prikazuju šesnaest Proroka: četiri veća i dvanaest manjih Proroka. S ovim se ravenskim zdanjem po savršenstvu mozaika i strukturnoj očuvanosti ne može usporediti niti jedna druga ranokršćanska krstionica. Mozaici su podijeljeni u tri trake. U centralnom je polju prikazano Kristovo krštenje u rijeci Jordan, druga traka prikazuje dvije povorke Apostola s Petrom i Pavlom na čelu, a u trećoj su prikazani *etimasia* (prazno prijestolje koje očekuje Kristov drugi dolazak) i prazna sjedala smještena unutar arhitekture vrta koja simbolizira nebeski raj, mjesto koje očekuje duše u vječnom životu.

Arijanska krstionica

Sagrađena krajem 5. stoljeća za Teodorikove vladavine kada je arijanski kult bio službena dvorska religija, krstionica ima osmerokutnu osnovu i sadrži prekrasne mozaike s prijelaza 5. u 6. stoljeće. Prelijepi mozaik u kupoli prikazuje Kristovo krštenje u rijeci Jordanu i dvanaest Apostola. Prema arijanskoj je doktrini Krist bio Sin Božji, ali je zadržao svoju ljudsku prirodu. Ovdje Apostoli, koji u rukama nose krune života – slave - pobjede kao i u drugoj krstionici, nisu odvojeni kandelabrima kao simbolima svjetla, već palmama koje simboliziraju život. U arijanskom je shvaćanju ovaj Krist okrenut prema istoku, Krist koji postaje Bog u trenutku krštenja u Jordanu i kojeg je božanskim učinila praiskonska voda, obnavljajuće praiskonsko biće na kojem počiva duh Božji.

Ravenna, Arijska krstionica, mozaik kupole

Nadbiskupska kapela

Sagrađena kao privatna kapela biskupa Petra II za vladavine Ostrogota, jedina je očuvana vjerska građevina koja je pripadala biskupskoj palači. Ikonografija mozaika u kapeli izuzetno je zanimljiva. Biskup je naručio izradu dvadeset heksametara izvrsnih mozaika u atriju, postavivši u središte prikaz Krista Ratnika s križem na ramenu iznad ulaznih vrata. Glorifikacija Krista, čiji lik dominira na svim dijelovima mozaičke dekoracije, može se stoga protumačiti kao protuarijanski element. Prikaz Krista Ratnika koji nogama gazi zvijer arijanske hereze čin je optužbe uperen protiv tadašnje političke vladavine arijanskog kralja Teodorika. Portreti Evanđelista, Apostola i raznih svetaca s istoka, zapada i iz Afrike izražavaju jedinstvo katoličke ekumene ranog kršćanstva iz razdoblja prije barbarskih i arijanskih podjela. Veličanstven je ukras svoda vestibula na kojem se na zlaćanom nebu, među nizovima ljiljana i ružica može vidjeti prikaz 99 ptičjih vrsta, od kojih neke još uvijek obitavaju u prirodnom okolišu Ravenne.

Bazilika Sant' Apollinare Nuovo

Bazilika *Sant' Apollinare Nuovo* izvorno je izgrađena u 6. stoljeću kao Teodorikova dvorska crkva. Povijesno je to najzanimljivija crkva u Ravenni budući da predstavlja sintezu Teodorikova ostrogotskog kraljevstva i Justinijanovog carstva. Veličanstveni mozaici u unutrašnjosti crkve predstavljaju najveću mozaičku površinu naslijeđenu iz antike. Slava i moć gotskog kralja prikazana je u velikim poljima s prizorima **Palacija (Palatium)**, s gradom Ravennom i **lukom** s gradom Classe. Teodorik je uzdizao kulturu klasične Grčke i Rima, a stavljaajući je uz bok gotskoj kulturi želio je dokazati kako je njegova kraljevska i politička

moć sjedinjena sa snagom Krista Kralja. U velikoj sceni između prozora s prikazom 36 likova Proroka, Apostola, Evanđelista s kodeksima, knjigama i svitcima, Teodorik je ozakonio autoritet svoje kulture i vlasti.

Kasnije je biskup Agnello preradio mozaike davši ukloniti arijanske magistrare i uklopio ih u katoličku kulturu s trijumfalnom povorkom svetaca, **Sveta** Tri Kralja i svetica koje simbolički predvode sv. Martin i sv. Eufemija zbog posvećenog protuarijanskog duhovnog poziva.

Teodorikov mauzolej

Ova građevina, opisana kao zagonetna jer **nikada nije** posve razjašnjena, izgrađena je 520. godine po nalogu gotskog kralja Teodorika kao njegova grobnica u blizini barbarske nekropole. Dvokatno zdanje izgrađeno u potpunosti od istarskog kamena, oblikovno slijedi najstarije modele nadgrobnih spomenika, ali u monumentalnim dimenzijama koje simboliziraju moć i duh ostrogotskog kralja. Prekrivena je **monolitnim blokom** istarskog kamena, promjera 10 metara, teškog 300 tona, što ga vjerojatno čini jednim od najvećih monolita na svijetu upotrijebljenih kao kupola. Kruna od 12 medaljona isklesana u istom **bloku kupole** nosi imena četiri Evanđelista i osam Apostola. Ovi oblici podsjećaju na kraljevsku krunu, pa čak i na ratničku kacigu. Velika pukotina vidljiva na bloku nastala je tijekom **postavljanja** kamena, koje je gotovo sigurno izvedeno podizanjem po kosoj površini. Prema legendi kupola je napukla kada je božanska munja udarila u Teodorika koji je sjedio pod njom, ubivši ga na mjestu kao kaznu za njegove zločine, čime se ostvarilo proročanstvo koje je predvidjelo njegovu smrt od udara groma.

Ravenna, Sant' Apollinare Nuovo. unutrašnjost s mozaicima

Ravenna, Bazilika sv. Apolinara u Classi

Unutrašnja je prostorija diskretno osvijetljena malim prozorima od kojih jedan u obliku križa gleda na istok. Na gornjem je katu veliki porfirni sarkofag koji je zakratko mogao čuvati Teodorikove posmrtno ostatke, uklonjene već za bizantske vladavine. Ukrasi **kraljeve grobnice** postupno su uklonjeni tijekom stoljeća.

Bazilika Sant' Apollinare in Classe

Bazilika je najznamenitija bogomolja ravske Crkve, izgrađena tijekom prve polovine 6. stoljeća na **povijesno dokumentiranim temeljima** prvobitnog mjesta ukopa **Apolinara**. Nad grobom prvog biskupa i **jedinog mučenika**, u prvoj polovini 6. stoljeća izgrađena je mala bazilika – **martyrion**. Izvorno je bazilika sagrađena na obali Jadranskog mora, no danas se nalazi u **poljima izvan** Ravenne, neposredno do velike arheološke zone antičke luke Classe, odavno zatrpanog sjedišta rimske flote.

Unutrašnjost bazilike je **čudnovata**. Ritam koji stvaraju 24 stupa od divnog grčkog mramora poprečno prošaranog venama završava u nježnom zelenilu mozaičke livade, sjaju ovaca, blještavilu **Sant' Apollinareove** borove šume, u jedinstvenoj cjelini arhitekture i dekoracije. Osim po svojoj arhitektonskoj strukturi **Sant' Apollinare in Classe** slavna je po mozaicima u apsidi i mramornim sarkofazima nadbiskupa duž bočnih brodova. Središte ove sakralne bazilike koja služi u slavljenju Euharistije, zauzima jedan od najljepših prikaza teofanije ranog kršćanstva: veliko simboličko preobraženje koje mozaičkim kockicama prekriva cijelu površinu apside.

Uzvišeni križ uskrsnuća ističe se na središnjem mjestu i predstavlja samog Krista kao glavni lik preobraženja koje

treba shvatiti kao simbol Uskrsa, a Uskrs kao žrtvu, Euharistiju Jaganjca i Križa: Božja ruka prima euharistijsku žrtvu mise. Žrtva koju u ime Crkve i zajednice vjernika prinosi biskup odvija se na prelijepoj cvjetnoj livadi, u idiličnoj viziji raja, dok se dvanaest jaganjaca, po šest sa svake strane, kreću prema **Apollinaru Pastiru** predstavljajući **ravensku Crkvu** koja zajedno slavi misu.

SPLIT

Palača koja je postala grad

Grčko naselje *Aspálathos* osnovano je između 4. i 3. stoljeća pr. Kr. u blizini grada Salone koji je u 1. stoljeću pr. Kr. postao rimska kolonija i glavni grad provincije Dalmacije. Oko 295. godine je car *Gaius Aurelius Valerius Diocletianus* (koji je vladao od 284. do 305. godine) naredio početak **izgradnje Palače pokraj svojega rodnog mjesta, u koju se namjeravao povući po abdikaciji**. Građevina je imala pravokutni tlocrt, nalikovala je utvrdi s nizom kula s tri strane, dok je južna strana okrenuta moru bila otvorena lođom s arkadama koja se protezala čitavom dužinom pročelja. Palača se sastojala od carskog stana, središnjeg trga (Peristil) između palače i glavne ulice u smjeru istok-zapad (*decumanus*), posvećenog mjesta s **Mauzolejom i hramovima**, te carske tekstilne manufakture (*gynaecium*). Nakon Dioklecijanove smrti, Palača je ostala u posjedu carske obitelji.

Split, panorama

Postupno se transformirala u utvrđeno naselje Spalatum koji je dobio sva obilježja grada nakon pada Salone u 7. stoljeću kad su se izbjeglice nastanile unutar njegovih zidina. Kao sastavni dio Bizantskog Carstva, grad je imao promjenjivu, no ipak značajnu političku autonomiju.

U ranom srednjem vijeku, hrvatska je država (kasnije Kraljevina Hrvatska) zauzimala obalu **srednjeg** Jadrana i njezino zaleđe, dok su gradovi ostali pod bizantskom vlašću. Split je kratko bio pod franačkom, mletačkom, i u 11. stoljeću, pod hrvatskom upravom. Tijekom sljedećih stoljeća, Split postupno poprima hrvatska obilježja.

Od ranog 12. stoljeća, Split postaje nezavisna komuna pod vlašću ugarskih kraljeva. Palača postaje premalena za rastući grad koji se proširio prema zapadu udvostručivši svoj obujam. Zapadna je strana utvrđena novim zidinama, dok je novi komunalni trg formiran pokraj gradske vijećnice.

Do 1420. godine, **Mletačka Republika** preuzela je grad kojime **je vladala** 377 godina (1420.-1797.). Autonomija grada je smanjena: najveći je autoritet bio knez koji je morao biti rodom iz Venecije. Unatoč tomu, Split se razvio u značajan grad-luku s važnim trgovačkim rutama prema unutrašnjosti pod vlašću **Osmanlija** kroz **obližnji kliški prijevoj**. Cvjetala je i kultura, a Split je bio središte hrvatske književnosti. Mnoge lijepe palače podignute su u gradu u ovom razdoblju.

Nakon kratke vladavine Napoleona (1806.-1813.), grad je dodijeljen Austrijskom Carstvu na Bečkom kongresu. U grad se **tijekom tog razdoblja mnogo ulagalo**. Obnovljen je rimski akvadukt, podignut je lukobran, dovedena je željeznica, izgrađene su nove ulice, a dijelovi starih utvrda

su uklonjeni. Nakon kraja Prvog svjetskog rata i raspada Austro-Ugarske, Split je postao najvažnija luka u Jugoslaviji. Tijekom Drugog svjetskog rata, neki lučki objekti i dijelovi starog grada oštećeni su u bombardiranju.

Nakon 1945. godine, grad je doživio svoj najveći gospodarski i demografski procvat. Osnovani su deseci novih tvornica i poduzeća, a gradsko se stanovništvo utrostručilo. U razdoblju između 1945. i 1990. godine, grad se potpuno transformirao i proširio, zauzevši cijeli poluotok. Danas je Split drugi grad po veličini u Hrvatskoj, te gospodarsko i upravno središte srednje Dalmacije. Njegovo se gospodarstvo uglavnom temelji na turizmu i trgovini, a obnavljaju se i neke stare grane industrije poput prehrambene industrije (ribarstvo, maslinarstvo, vinarstvo), proizvodnje papira, cementa, te kemijske industrije.

Konzervacija lokaliteta svjetske baštine

Dioklecijanova palača dovršena je 305. godine kao sinteza oblika i funkcije kasnoantičke **vile i utvrđenog kastruma**. **Zahvaljujući iznimnom stanju očuvanosti izvornih dijelova i cjeline, te nizu arhitektonskih oblika na prijelazu iz klasične u srednjovjekovnu umjetnost, smatra se jednom od ključnih građevina kasnoantičke arhitekture**. Nakon **preobrazbe** u srednjovjekovni grad, u Palači se podižu mnoge građevine raznih arhitektonskih stilova unutar obrambenih zidina, djela majstora graditelja nadahnutih ovim veličanstvenim antičkim uzorom. **Povijesna jezgra Splita proglašena je lokalitetom Svjetske baštine 1979. godine** zahvaljujući očuvanoj arhitekturi iz svih razdoblja, ali i zbog činjenice što još uvijek predstavlja živi organizam sa svim gradskim funkcijama. Ugrožena je brzim rastom suvremenog grada, pritiskom komercijalizacije prizemlja

Split, rekonstrukcija Dioklecijanove palače (Hébrard 1912.)

objekata, te nepovoljnim promjenama društvene strukture stanovništva.

Proslava 1700. obljetnice Palače u desetljeću na prijelazu u novo tisućljeće bila je povod novom zamahu obnove najvažnijih povijesnih građevina u Splitu. U mnoštvu konzervatorskih načela koje danas primjenjujemo, valja istaknuti sljedeće: konzervacija ima prednost nad restauracijom, stavlja se naglasak na održavanje i rekonstrukciju urbane infrastrukture usmjerenih ka poboljšavanju kakvoće života unutar gradske jezgre, te na uporabu tradicionalnih tehnika i materijala.

Katedrala Svetog Dujma (Dioklecijanov mauzolej)

Pretpostavlja se da je splitska katedrala najstarija katedrala u Europi. Prvobitno je služila kao Dioklecijanov mauzolej, no uključuje i romanički zvonik i barokni kor. To je najslojevitija i najznačajnija građevina u kompleksu Palače koja zadivljuje masivnim kamenim zidovima, jedinstvenom strukturom kupole građene opekom i dobro očuvanom antičkom dekoracijom. Jednako je dragocjena bogata riznica umjetnina sačuvana u njoj iz razdoblja transformacije Mauzoleja u Katedralu u 6. stoljeću. Obnova najugroženijih dijelova započela je 1996. godine.

Krov Mauzoleja potpuno je saniran. Svaki od **oko** 500 rimskih crjepova pronađenih na krovu je sačuvan i obnovljen. Kao i sanacija krova, i obnova pročelja izvedena

Split, Dioklecijanova palača, podrumi

je koristeći tradicionalne materijale i tehnike. Konstruktivno stanje baroknog kora dodanog staroj građevini u 17. stoljeću propadalo je zbog loših temelja i slabe kvalitete zidarskih radova. Konstruktivna sanacija započela je injektiranjem temelja i **postavljanjem čelične zategnute užadi**. Unutrašnjost kora također je potpuno obnovljena, a posebna je pozornost posvećena dotad vrlo zapuštenim baroknim arhitektonskim elementima. Započeto je lasersko čišćenje pročelja koje se nastavlja na unutrašnjoj strani zidova i kupole građene opekam. Nova rasvjeta omogućava doživljaj složenosti Katedrale. Čitav niz restauratorskih radova odvija se unutar same Katedrale.

Jupiterov hram (Krstionica)

Istovremeno s transformacijom Dioklecijanovog mauzoleja u gradsku katedralu, Jupiterov je hram pretvoren u krstionicu. Danas krstionica ima funkciju crkve jednom godišnje, na blagdan Sv. Ivana Krstitelja. S druge strane, predstavlja jednu od najvećih turističkih atrakcija i jedno od najposjećenijih mjesta u gradu. Njezin savršeno očuvan svod i jedinstvene strukturalne značajke pobuđuju zanimanje arheologa, povjesničara umjetnosti i arhitekata diljem svijeta.

Split, Dioklecijanova palača, Crkva sv. Martina

Zbog nedostatka održavanja, u zadnje se vrijeme stanje građevine **ubrzano pogoršavalo**. Stanje zapadnog zabata bilo je najalarmantnije, tako da se nekoliko blokova kamenog vijenca težine između 3 i 6 tona podiglo zbog korodiranih trnova, kliznulo niz kosinu zabata i opasno se nagnulo prema van. Obnova hrama izvedena je kombinacijom tradicionalnih tehnika i suvremene logističke podrške. Izrađen je 3-D kompjuterski model analize **ponašanja konstrukcije**. Kako bi se zaustavilo dalje pomicanje struktura i brzo propadanje kamena i ponovno uspostavila stabilnost i izvorni raspored tereta, zapadni zabat i dio vanjskog kamenog vijenca morali su biti **demontirani** i popravljani koristeći tradicionalne metode, te **vraćeni** na mjesto. Željezni trnovi zamijenjeni su elementima od nehrđajućeg čelika i zaliveni olovom na **tradicionalni** način. Fino rezbareni ukrasi portala i frizova na pročeljima očišćeni su laserom.

Zlatna vrata

Radovi na obnovi Zlatnih vrata, glavnog ulaza u Dioklecijanovu palaču, bili su izuzetno složeni, posebno zbog teškog stanja strukture i značajnog propadanja kamene površine uslijed kristalizacije agresivnih topljivih soli ispod debelog sloja prljavštine. Obnova Zlatnih vrata bila je zamršen pothvat radi kombinacije strukturalnih problema i poteškoća vezanih uz čišćenje i konzervaciju kamena. Cijela je površina očišćena laserom koji se ovom prilikom po prvi puta koristio u Hrvatskoj. Zidovi su injektirani vapnenim mortom, oštećeni kameni blokovi zamijenjeni su novima, dok je gornja struktura koja je zbog nagnuća uzrokovala pukotine u pročelju ojačana je metalnim spojevima.

Split, Dioklecijanova palača, Peristil

Peristil

Obnova glavnog trga Dioklecijanove palače započela je čišćenjem kamena, što je preraslo u složeni pothvat koji je obuhvaćao strukturalnu konsolidaciju, popravak i konzervaciju kamena i ostalih materijala. Na taj je način bitno usporen uznapredovao proces propadanja. Lasersko uklanjanje sloja prljavštine omogućilo je ponovnu čitljivost

arhitekture i dekoracije. Povijesnu vrijednost lokaliteta dodatno je uvećalo otkriće dotad skrivenih podataka o izvornim materijalima i povijesti gradnje. Projekt Peristil bio je izvrsna prilika mnogim mladim restauratorima za stjecanje praktičnog iskustva uporabe najnovijih tehnika čišćenja i restauracije kamena.

Split, Dioklecijanova palača, Peristil i zvonik

Gradska infrastruktura i planiranje

Za vrijeme obnove važnih spomenika, nastojalo se raditi na obnovi infrastrukture i općem izgledu povijesne jezgre. Čišćenje kamenih pročelja vrlo je važno pitanje, te je započet stalni program uklanjanja grafita. Nakon nedavnog uklanjanja znakovlja koje je nagrđilo pročelja starih zgrada i kvarilo cjelokupni izgled povijesne jezgre, uveden je novi sustav informiranja i prezentacije. Osim što je znatno doprinijelo snalaženju i informiranosti posjetitelja, novo je znakovlje promijenilo način na koji lokalno stanovništvo doživljava stare građevine koje su prethodno često izmicale pozornosti i bile uglavnom nepoznate.

Povijesna jezgra Splita, živo mjesto tijekom sedamnaest stoljeća, premrežena je infrastrukturom svih vrsta i starosti, počevši gustom mrežom, tek djelomice istraženom, kanalizacijom presvođenih kanala kanalizacije iz rimskog doba začepjenih gustim slojem organskog taloga. Popravak i održavanje kamenog popločenja odvijaju se istodobno s obnovom kanalizacije i ostale infrastrukture. Izrađen je plan omogućavanja lakšeg prilaza javnim prostorima i najvažnijim povijesnim građevinama. Osim toga, dovršen je i nacrt Plana upravljanja o kojemu se trenutno raspravlja s ciljem poboljšanja koordinacije dionika odgovornih za aktivnosti koje se u starogradskoj jezgri poduzimaju. Planom se predlaže novi model upravljanja kako bi se unaprijedilo planiranje i koordinacija aktivnosti usmjerenih k boljoj kakvoći života gradskog stanovništva i gospodarstva, jamstvu dugoročne održive zaštite kulturnih vrijednosti područja.

Voditelj projektne aktivnosti

Vladimir TORBICA

Koordinatorice projektne aktivnosti

Sandra ILIĆ

Iva ŠEGOTA

Nakladnik

Istarska županija – Regione Istriana

Za nakladnika

STUDIO SONDA d.o.o. – Jelena Šimunović, Sean Poropat

Autori teksta

Uvod – Robert Matijašić

Projektne partneri

Urednik teksta

Robert Matijašić

Grafički dizajn

Studio Sonda - Tina Erman

Fotografije

Projektne partneri, Archivio fotografico della Provincia do Ferrara, Hassan Abdelghani, Gianluca Baronchelli, Luca Gavagna, Alket Islami, Stevan Kordić, Goran Lizdek, Goran Nikšić, Ubald Trkoczy, Ante Verzotti

Prijevod na hrvatski jezik i lektura teksta

Danijela Bilić Rojnić

Realizacija

STUDIO SONDA d.o.o., Vižinada

Projektne aktivnosti je provela Istarska županija – Regione Istriana u suradnji s partnerima:

Grad Dubrovnik - vodeći partner

Grad Split

Provincia di Ferrara

Comune di Ravenna – Museo d'arte della città

Comune di Alberobello

Fondazione Aquileia

Univerza na Primorskem - Znanstveno-raziskovalno središče

Centar za konzervaciju i arheologiju Crne Gore

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika

Zyra Administrim Koordinim Butrint

Dimos Kerkyras

Europsku uniju čini 28 zemalja članica koje su odlučile postupno povezivati svoja znanja, resurse i sudbine. Zajednički su, tijekom razdoblja proširenja u trajanju od 50 godina, izgradile zonu stabilnosti, demokracije i održivog razvoja, zadržavajući pritom kulturnu raznolikost, toleranciju i osobne slobode. Europska unija posvećena je dijeljenju svojih postignuća i svojih vrijednosti sa zemljama i narodima izvan svojih granica.

KONTAKT: ISTARSKA ŽUPANIJA

Upravni odjel za kulturu

Vladimir Torbica

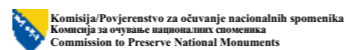
Novigrad, Mlinska ulica 4b

Tel.: +385 52 742 330

Fax: +385 52 742 332

e-mail: kultura@istra-istria.hr

www.istra-istria.hr

www.expoaus.org

Projekt je sufinanciran
sredstvima Europske unije,
Instrument za
pretprijetnu pomoć

GRAD DUBROVNIK

CENTAR ZA
KONZERVACIJU I
ARHEOLOGIJU
CRNE GORE

Komisija/Povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika
Komисија за очување националних споменика
Commission to Preserve National Monuments

